

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE
HALKÇILIK AKIMIYLA BAĞLANTILI
SOSYAL VE EKONOMİK
TARTIŞMALAR

Hasan KENDİRCİ

**İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE
HALKÇILIK AKIMIYLA BAĞLANTILI
SOSYAL VE EKONOMİK
TARTIŞMALAR**

Hasan KENDİRCİ

*İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Halkçılık Akımıyla Bağlantılı
Sosyal ve Ekonomik Tartışmalar*
Hasan KENDİRCİ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: AĞUSTOS 2024

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6069-45-9

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

Önsöz

On dokuzuncu yüzyıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nun boğuşmakta olduğu siyasal ve sosyal problemlerden nasıl kurtulacağı sorusuna yanıt arayan Osmanlı aydını İkinci Meşrutiyet yıllarında halen istediği sonuca ulaşabilmiş değildi. Bu dönemde aynı soruya yanıt aramaya devam Osmanlı aydınının gündemini Türkçülük akımı ve bunun önemli bir bileşeni olarak halkçılık düşüncesi yoğun olarak meşgul etmiştir.

İmparatorluk sınırlarının iyice daraldığı Meşrutiyet yıllarında Türkçülük düşüncesinin etkisiyle Anadolu'ya yönelme ve ulusal öze dönme fikri ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım ulusal özü en saf haliyle koruduğuna inanılan halkı aydınların dünyasında önceki dönemlere kıyasla daha önemli hale getirmiştir. Rusya'da ortaya çıkan halkçılık akımının Osmanlı coğrafyasına sıçramasının böyle bir süreçle kesişmesi onun aydınların gündemine girmesini ve tutunmasını kolaylaştırmıştır.

Gerek içerideki ihtiyaçların dönüşmesi gerekse dışarıdan gelen ideolojik etkilerin sonucu olarak Meşrutiyet Dönemi'nde çok sayıda halkçı yayın ve örgüt ortaya çıkmış, bu konuda önemli bir düşünsel birikim meydana gelmiştir. Söz konusu birikim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde de geniş bir paya sahip olacağı için daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışma, daha önce de farklı araştırmalara konu olan halkçılık tartışmalarına birincil kaynaklardan derlenen yeni katkılar sunmayı ve konuya bütüncül bir bakış getirmeyi hedeflemektedir.

Hasan KENDİRCİ

*Mersin Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılâp
Tarihi Bölüm Başkanlığı*

İçindekiler

Önsöz.....	3
Giriş	5
1. Osmanlı Devleti’nde Aydın – Halk Ayrılığının Kökenleri	8
1.1. Ziya Gökalp’in Penceresinden.....	10
2. Aydın – Halk Ayrılığını Sonlandırma Çabaları Bakımından İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Halkçılık Düşüncesi.....	15
3. Süreli Yayınlarda Halk Romantizmi	19
4. Edebiyatın Gündeminde Halkçılık	26
5. Cehaletin Tek Suçlu Olarak İlan Edilmesi ya da Ekonominin Göz Ardı Edilmesi	36
6. Pratik Alanda Halkçılık	42
7. Halkçı Yayınların Ekonomiye Bakışı.....	45
7.1. Parvus’un Uyarıları	49
7.2. Tarımsal Gerilik Koşulları ve İki Farklı Görüş.....	54
8. Cumhuriyete Aktarılan Halkçılık Mirası	60
Sonuç	67
Kaynakça	72

Giriş

İkinci Meşrutiyet Dönemi siyasal açıdan olduğu kadar düşünsel açıdan da görece canlı bir ortamın yaşandığı bir süreçtir. İmparatorluğun kurtuluşu için reçete arayan Osmanlı aydınının yöneldiği Türkçülük, Batıcılık vb. akımlar arasında tek başına olmasa da özellikle Türkçülük akımının bir parçası olarak Halkçılık düşüncesi de bu dönemde somut olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu düşüncenin Osmanlı aydınlarının gündemine girmesi önemli bir kırılmayı yansıtmaktadır. Çünkü halktan yana olma, halkın birçok bakımdan özne haline getirilmesi anlamında halkçılık düşüncesi Klasik Osmanlı devlet ve toplum anlayışından radikal bir kopuşu temsil etmekteydi.

Klasik Osmanlı devlet ve toplum anlayışında okumuşlar ile halk arasında doğal olarak süregelen bir sınır vardı. Okumuşların genelde devlet görevlisi olmaları nedeniyle bu sınırlar devlet ile vatandaş arasındaki ilişki için de geçerli olmuştur. Dolayısıyla okumuşlar ile halkın ilişkisi bir bakıma devlet ile halk arasındaki ilişkiyi temsil etmekteydi. Çalışmamızda değineceğimiz üzere, Osmanlı Devlet ve toplum anlayışı bu gruplar arasındaki mesafenin yadınanmasını önlemiştir. Hatta sözünü ettiğimiz anlayıştan dolayı bu tablo bazı yönlerden yararlı bulunmuştur.

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber Osmanlı Devlet felsefesinde ve devlet – vatandaş ilişkilerinde bir değişme meydana gelmeye başlamıştır. Boyun eğen reaya kültürü yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış devlete karşı bazı haklara sahip olan vatandaş anlayışının

temelleri atılmıştır. Bu değişmenin, aydınların söylemlerinde yaygın ve somut bir şekilde kendini göstermesi için 1908 Devrimi'ne kadar beklemek gerekmiştir.

1908 Devrimi ile başlayan yeni süreçte ilk defa çok partili seçimlere tanıklık edilmiş, temel hak ve özgürlüklerde göreceli bir ilerleme sağlanmış, yasamanın yürütme karşısındaki konumu güçlendirilmiştir. Tüm bu olumlu hava her ne kadar meşrutiyet deneyiminin ortalarından itibaren dağılacak olsa da yine de demokratik gelişme çizgisinin ayrılmaz birer parçası olarak kayıtlara geçmiştir.

Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türk aydınının halk ile arasındaki kopukluğu gidermek istemesi ve buna uygun yeni söylem arayışları da bu dönemin şekillenmesinde rol oynayan önemli faktörlerden biridir. Ancak halka yönelme ve halkı yüceltme durumu sosyal veya sınıfsal açıdan yaşanan dramatik bir değişmenin değil, devletin yaşadığı fiziki gerileme ve siyasal çöküş koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde Türk aydını devleti kurtarmanın çarelerinden biri olarak halka yönelerek aralarında yüzyıllardır bulunan duvarları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Trablusgarp ve Balkan yenilgileriyle imparatorluğu toparlama umudunu iyice kaybeden Osmanlı aydınında kurtuluşun son çaresi olarak Anadolu'ya ve Anadolu halkına yönelik bir ilgi uyanmıştır. Sözü ettiğimiz zaman diliminde Rusya'dan çeşitli kanallar üzerinden Türk düşünce dünyasına girerek yerini almaya başlamış olan

halkçılık düşüncesi de Osmanlı aydınına halka yönelmesini sağlayacak teorik ve pratik bir takım ipuçları vermiştir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkçılık düşüncesine duyulan ilgiyi bu süreçte ortaya çıkan halkçı yaygın ve örgütlerin yoğun faaliyetleri üzerinden somut olarak gözlemek mümkündür. Bu çalışmanın amacı da İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan halkçı yayınlardan, en çok da *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerinden hareketle halkçılık düşüncesinin bu döneme özgü gündemini anlamaya çalışmaktır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde doğrudan etkili olan halkçılık akımına ilişkin değerlendirmelerin Türkiye tarihinin bir bütün olarak anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacağı da düşünülmektedir.

1. Osmanlı Devleti'nde Aydın – Halk Ayrılığının Kökenleri

Klasik Osmanlı düşüncesinde “reaya” olarak tabir edilen halk kitlesi ile genellikle “askerî” sınıfa yani yönetici kategorisine¹ mensup okumuşlar arasında, dolayısıyla reaya ile devlet arasında özellikle konulmuş ve korunmuş bir mesafe bulunmaktaydı. Bu mesafe, Osmanlı Devleti'nin yönetilenleri “reaya” yani sürü² olarak adlandırmış olmasıyla da artmıştır. Klasik Osmanlı düşüncesinde reaya unsuru devlete karşı hakları olan bir amaç değil adalet sağlayıcısı olan devletin devamlılığında bir araç olarak tanımlanmıştır. 16. yüzyıl Osmanlı ulemasına mensup olan Kınalızâde Ali Efendi'nin³ *Ahlâk-ı Alaî* adlı eserinde yer verdiği “daire-i adalet” anlayışı Osmanlı'nın klasik devlet ve toplum anlayışının özeti niteliğinde olup burada reyanın rolü padişahın nizam-ı âlemi sağlamak için ihtiyaç duyduğu parayı sağlamak olarak belirtilmiştir.⁴ 17. ve 18. yüzyıllarda da Kâtip Çelebi, Naîma, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi birçok üst düzey Osmanlı bürokrati da kaleme aldıkları eserlerde benzer görüşleri savunmuşlardır.⁵ Buna karşılık reaya, devşirme kökenlilerden oluşan askerî sınıfa

¹ Bu ayırım hakkında bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 – 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 115.

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yay., İstanbul, 2004, s. 666; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, (Çev. Halil Berktaş), Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 73.

³ Abdülhak Adnan Adıvar, “Kınalı-Zâde Ali Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1993, ss. 709-711, s. 709.

⁴ Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı (Ahlâk-ı Alaî)*, Tercüman Yay., İstanbul, T.Y., s. 283.

⁵ Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Başvurulacak Yollar (Düstûru'l-amel li islahi'l halel)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 23; Naima Mustafâ Efendi, *Naîma Târîhi (Ravzat el-Hüseyn fi hulâsat ahbâr el-hâfikayn)*, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1967, s. 41; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyihü'l-vüzera ve'l-ümera veyâ Kitab-ı Güldeste)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 28-30.

dahil edilmemesi gereken bir kitle idi. Nasihatnamelerde yöneticilere sıklıkla verilen tavsiyelerin başında reayanın askerî zümreye sızmasını önlemek gelmektedir. Bu tür tavsiyeler sosyal dengenin korunması adına savunulmakta, özellikle nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüleri köylerinde tutarak tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak amacına hizmet etmekteydi.⁶ Askerî ve reaya zümreleri arasındaki sınırlar o kadar keskindir ki; yönetilenlere fazla yüz verilmemesi gerektiği, giyim kuşam konusunda, kullanılacak at vb. vasıtalarda, mal ve mülk konusunda sipahi gibi fazla süslendirilmemesi gerektiği Osmanlı'nın üst düzey bürokratlarına ait birçok eserde ağız birliği edilmişçesine tekrar edilmiştir.⁷ Koçi Bey konuda neden taviz verilmemesi gerektiğini şu cümlelerle açıklamıştır: “Reaya ata binüp, kılıç kuşanmaya alışır, o lezzet dimağında yerleşüp, tekrar raiyyet olamaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkıya gürûhuna katılıp, pek çok fitne ve fesada sebep olur.”⁸

Reaya anlayışı Meşrutiyet Dönemi'ne kadar devam etmekle beraber küçük değişikliklere de uğramıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde vatandaşlara bir takım hakların tanınması, kanun önünde eşitlik⁹ söylemi gibi önemli kırılmalar halkın araçsal yorumun öznesi olmaktan çıkarak amaç halini almaya başlaması açısından büyük önem sergiliyordu. Zafer Toprak, Tanzimat Dönemi ile

⁶ Bkz. Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 218.

⁷ Örnek olarak bkz. Lütfi Paşa, *Asaflame (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Yurdocağı Yay., Ankara, 1977, s. 54; İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l Hikem fi Nizâm'il Ümem*, (Yay. Haz. Adil Şen), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 154.

⁸ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 35.

⁹ Tanzimat Fermanı ve getirdiği değişiklikler hakkında bir değerlendirme için bkz. Ali Akyıldız, “Tanzimat”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>, Erişim Tarihi: 22.10.2020.

birlikte görelî olarak bir kentleşmenin başladığını ve reayanın kentlerde “ahâlî”ye dönüştüğünü belirtir. Arapça “ehl”in çoğulu olan ahâlî sözcüğü “sahip, malik, mutasarrıf” anlamlarına geliyordu. Ahâlî’nin edilgen değil etken bir vurguyu içerdiğine dikkat çeken Toprak bunun “vatandaş ya da yurttaş” açılan bir sözcük olduğunu söyleyerek bu dönemde yaşanmaya başlanan değişime işaret eder. Ancak ahâlî kente özgü bir kavram idi ve kırlarda reaya kavramı devam ediyordu. Bu bakımdan ancak Meşrutiyet Dönemi’nde ahâlî’nin yerini alan “halk” sözcüğü daha kapsayıcı bir kullanım alanı bularak köylüleri de bünyesine alacak¹⁰ ve nispeten demokratik bir söyleme temel olacaktır.

1.1. Ziya Gökalp’in Penceresinden

Osmanlı Devleti’nde yöneticiler ile halk arasında yukarıda değindiğimiz ayırım aslında aydınlar ile halk arasındaki ayırımı denk düşmektedir. Osmanlı’da devlet yöneticilerinin aynı zamanda aydın sınıfı oluşturması böyle bir tablo ortaya çıkarmıştır. Maddî, sosyal ve dolayısıyla kültürel yönden devlet aygıtından bağımsız bir aydın tabakası Osmanlı’da mevcut değildir. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde halkçılık düşüncesine önemli katkılarda bulunan Ziya Gökalp’e göre Osmanlı’da ekonomik açıdan zengin bir sınıfın olmayışı bu durumun temel nedenidir.¹¹

¹⁰ Zafer Toprak, “Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özelemler”, https://www.academia.edu/24249027/Osmanli%C4%B1dan_Cumhuriyete_Ayd%C4%B1n_Tipolojileri_M%C3%BCnevverden_Ayd%C4%B1na_Pop%C3%BClist_%C3%96zlemler, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

¹¹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 79.

Gökalp'e göre Osmanlı'da sanat ve fikir işlerine eğilenler genelde memurlardır. Bunlar da resmi işlerinden arttırabildikleri vakitlerde bu işlerle uğraşmışlardır. Ona göre memurların bu işlerle uğraşmasına “yegâne itici güç kendini süsleme modasıdır. Şarkta öteden beri fikri beceriler idareci sınıfları süsleyen ziynetler gibi telakki edilmiştir.”¹²

Osmanlı Devleti'nde aydınlar ile halk arasındaki ayırım her şeyden önce kendisini konuşulan dilde gösterir. Aydınların kullandığı, Türkçe, Arapça ve Farsça'nın karışımından oluşan dile “Osmanlıca” adı verilirken halkın konuştuğu dile, Gökalp'e göre biraz da hafife alarak “Türkçe” adı veriliyordu.¹³ Gökalp daha sonra dilde başlayan bu ikiliğin şiirde kullanılan vezinde, dinlenen müzikte, edebiyatta ve daha başka alanlara yayıldığından bahseder. Osmanlı aydınının kullandığı unsurlar yabancı kökenli olup başka milletlerin “hars”ı iken halka ait unsurlar Türklerin kendi yaşayışları içinde doğallığına gelişmiş unsurlardır. Bir bakıma Türklerin kendi “hars”ıdır.¹⁴ Yani Türk aydını aslında tarihi kökleri açısından içinden çıktığı halka yabancılaşmıştır. Bu tür bir yabancılaşmayı doğru bulmayan Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan yayılmasının ve genişlemesinin bedeli bu olmuştur. Osmanlı Devleti “sınıf menfaatini milli menfaatin fevkinde” görmüştür. Burada kastettiği sınıf elbette çeşitli ayrıcalıklarla donatılmış yönetenler tabakasıdır. “İdare eden bütün kozmopolitler ‘Osmanlı

¹² Gökalp, *a.g.e.*, s. 80.

¹³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s. 27.

¹⁴ Gökalp, *a.g.e.*, s. 28-31.

sınıfı'nı, idare olunan Türkler de 'Türk sınıfı'nı teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf biri birini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hakime suretinde görür, idare ettiği Türklere millet-i mahkume nazariyle bakardı.” Türk köylerine resmi bir görevli geldiği zaman “Osmanlı geliyor” diye herkes kaçardı. Türkler arasında Kızılbaşlığın ortaya çıkması bile bu şekilde açıklanabilir.¹⁵ Buna rağmen Sünni Türkler de Osmanlı'nın Şark etkisindeki “medeniyeti”ne dahil olmayıp kendi milli “hars”larını meydana getirdiler.¹⁶

Gökalp, bu tespitlerini iki tür aydın tabakasının varlığını ileri sürerek devam ettirir. Bir yanda Osmanlı Devleti'nin parasal açıdan finanse ettiği ve “havas” olarak adlandırdığı şairler, din adamları, memurlar vb. gruplardan oluşan bir tabaka vardır. Bunlar Gökalp'in gözünde sarayın “güzideleri” yani seçkinleridir. Öbür yanda ise halkın kendi maddi imkanlarıyla desteklediği ozanlar, alimler, Ahi babalar vb. gruplardan oluşan “güzideleri” vardır. Bunlar ilk grup gibi Osmanlı merkezi sisteminin bir parçası olmadıkları için “daima halk ve Türk kalırlardı.”¹⁷ Oysa Osmanlı “havas” grubu tüm halk gruplarını “avam” olarak adlandırır ve aşağılardı. “Türk” ifadesini bile hakaret anlamında kullanırdı. Milliyetçilik rüzgarlarının estiği 19. yüzyılda bile Türk milliyetçiliği, imparatorluğun yıkılmasına sebep olabilir endişesiyle klasik aydın grupları tarafından tehlikeli kabul edilmiştir.¹⁸

¹⁵ Gökalp, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁶ Gökalp, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷ Gökalp, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸ Gökalp, *a.g.e.*, s. 43.

Gökalp'in de yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmelerinde belirttiği üzere Osmanlı'da devletten ayrı bir aydın tabakası mevcut değildi. Carter V. Findley'in ifadeleriyle söyleyecek olursak “memur” ile “aydın” kategorileri iç içe geçmiştir.¹⁹ 19. yüzyıl diplomatları için “Batılı meslektaşlarından genel anlamda ayıran nokta, temsil ettikleri devleti dış dünyaya tanıtmaktan çok, vatandaşlarının gözünde dış dünyayı temsil etmeleri”²⁰ sözlerini kullanan Findley'in bu tespitini önceki dönemlere de yaymak mümkündür. Çünkü Gökalp'in yorumuyla baktığımızda aynı yabancılaşma bu defa Şark medeniyetini temsil etmeleri dolayısıyla vardır.

Devletin çöküşünü durdurma ve aydın – halk bütünlüğünü sağlamak için çözüm önerisi de sunan Gökalp önerilerini “hars”- “medeniyet” ayırımı üzerinden temellendirmiştir. Kültürel ve soyut kodlar bakımından aydınlar milli harsa sarılmalıdır. Maddi ilerleme yönünde ise Batı Medeniyeti'ne sarılmalıdır. Bu durumda Tanzimat aydınının da bir eleştirisini yapan Gökalp, onları Şark medeniyeti ile Garp medeniyetini sentezlemeye çalıştıkları için başarısızlığa mahkum kabul etmiştir. Nasıl iki dinli bir kişi olmazsa iki medeniyetli bir toplum da olamaz demiştir. Bunun yegâne çözümü olarak da halka doğru gidilmesini öneren Gökalp, aydınların halktan milli harsı almalarını ve Şark medeniyetini terk ederek onlara Batı medeniyetini taşımalarını tavsiye etmiştir. Bu alış veriş halk ile aydınlar

¹⁹ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 13.

²⁰ Findley, *a.g.e.*, s. 13.

arasındaki kopukluğu giderecek, hars ile medeniyet arasındaki boşluğu doldurarak kaynaşmayı sağlayacaktır.²¹

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin düşünce özgürlüğü bakımından görece olumlu ortamında ortaya atılan bu düşünceler yine aynı atmosfer içinde ortaya çıkan ve şekillenen “halkçılık” akımında somut karşılığını bulmuştur. Bu dönemde Türk aydını devleti kurtarmanın çarelerinden biri olarak kendi özüne dönmeyi önerecek, bahsi edilen özün saf halinin de halkta bulunduğu varsayımından hareketle halka gitmeyi ilke edinecektir. Halk ile aradaki mesafenin ortadan kaldırılması isteği sınıfsal değil yine devletin bir parçası olmaya devam eden Türk aydınının devletin bekasını sağlamak amacına yöneliktir. Buna rağmen söylemsel düzeyde yaşanan bu değişme halkı amaç edinmek anlamında demokratik bir niteliği içerdiğinden önemlidir.

²¹ Gökalp, *a.g.e.*, s. 40-42.

2. Aydın – Halk Ayrılığını Sonlandırma Çabaları Bakımından İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Halkçılık Düşüncesi

Türk aydınının halk ile arasındaki boşluğu kapatma çabaları aslında 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Bu dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa, İbrahim Şinasi gibi isimlerin divan edebiyatının anlaşılması güç kelimeleri yerine halkın anlayacağı dil ile yazmak konusunu gündeme getirmeleri, “havas” dili ile yazmanın marifet olmadığını söylemeleri²² halk ile yakınlaşma çabasının bir örneğidir. Gökalp’in de üzerinde çokça durduğu dil sorunu elbette ki karşılıklı anlaşılmanın anahtarı konumunda olduğu için çok önemliydi. Bu tartışmalar, Gökalp’in de yukarıda yer verdiğimiz fikirlerini ortaya attığı İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde halka dair olanın yüceltilmesi ve kutsanması durumuna kadar ilerleyecektir. İmparatorluğun son yıllarında Türk aydını devleti dağılmaktan kurtarma sorununu çözmek adına yüzyıllara yayılan geleneksel söylemi değiştirerek halk ile diyalogda yeni bir dil kurmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmış, dışarıdan gelen halkçı düşünceler bu ihtiyaçla kesişerek Türk aydınının gündeminde ilk sıraya oturmuştur.

1908 Devrimi’nden sonra, siyasal devrimin toplumsal devrimle tamamlanmadan devletin kurtulmasının mümkün olmadığı görüşü egemen olmuştu. Gökalp’e göre toplumsal devrimin gerçekleşmesi de ancak aydınların halk ile buluşmasıyla mümkündü.²³ Devletin kurtuluşu için kurulan

²² Hülya Argunşah, “Milli Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)*, (Ed.: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yay., Ankara, 2007 içinde, ss. 171-222, s. 181-182.

²³ ²³ Arda Odabaşı, “ittihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm”, *Teori*, Temmuz 2008, ss. 40-49, s. 44.

bu denklem aydınları halkla buluşmaya ve geleneksel aydın refleksini değiştirmeye zorlamıştır. Söylemin değiştirilmesi ihtiyacı üretilen edebi ve bilimsel içeriklerde halka ait olanın yüceltilmesi ile kendisini göstermiştir.

Değişim ilk olarak kavramsal düzeyde kendisini göstermiştir. “Halk” kelimesinin kullanımı bu dönemde yaygınlaşmış, “bayağı”lık iması içeren “avam” kelimesinin yerini almıştır. “Avam”ın çok üstünde bir konumda tasvir edilen “havas” kavramı da benzer şekilde yerini “münevver”e bırakmıştır.²⁴

İkinci Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı Devleti’ne komşu iki ayrı ülkedeki benzer meşrutiyete geçiş devrimlerinin; 1905 Rus ve 1906 İran devrimlerinin²⁵ hemen ertesine denk gelmişti. Bu iki örnekten özellikle ilkinin, konjonktürün de bir sonucu olarak Jön Türk hareketi üzerinde halkçılık düşüncesi bakımından yoğun entelektüel etkileri mevcuttur. Çarlığın etkisi altındaki bölgelerden gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi isimler Rusların Narodnizm (Halkçılık) düşüncesinin Osmanlı Devleti’ne yayılmasında kilit rol oynayarak²⁶ Türk aydınının devleti kurtarmak için çareler aradığı bir dönemde halka yönelmelerinde etkili oldular. Yine Jön Türklerin dağlarda çarpıştıkları Balkan komitacıları da onları halkçılık yönünden etkilemiştir.²⁷ Halkçılık fikrinin giriş kanallarından bir diğeri de Ermenilerin,

²⁴ Odabaşı, “a.g.m.”, s. 46.

²⁵ Bu iki devrim örneği hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet’in İlanı – Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 316-320, 324-327.

²⁶ Odabaşı, “a.g.m.”, s. 42.

²⁷ Zafer Toprak, “Osmanlı Narodnikleri: ‘Halka Doğru’ Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, S. 24 (Kış 1984), ss. 69-79, s. 70.

Narodnik fikirlerin güçlü etkisi altında 1887’de kurdukları Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi’dir.²⁸ Ancak İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde çoğu İtihatçıların denetiminde veya etkisinde olan dernek ve yayınlarca temsil edilen halkçı düşünce Osmanlı’ya giriş kanallarından oldukça farklı mecralara yönelmiştir.

Aslında 1908 Devrimi ekonomide “kapitalist gelişmenin önündeki her engeli kaldırmak isteyen bir devlet modeli yaratmak” amacını taşımaktaydı.²⁹ Ancak bu devrimin savunucuları, Rus toplumundaki kolektif toprak tasarruf sistemi yani *mir* sistemi üzerinden sosyalizme ulaşmayı hedefleyen Rus Narodnizm düşüncesini³⁰ alarak sınıf karşıtlığına dayalı, solidarist (tesanütçü / dayanışmacı) yani özünde zıt bir düşünceye dönüştürdüler. Balkan komitacılığı da buradaki köylü ayaklanmaları üzerinden kendini var etme çabasında olması nedeniyle³¹ milliyetçi karakterinin yanında sınıfsal özellikler de barındırmaktaydı. Ancak Meşrutiyet aydınının savunduğu halkçılık, sınıfsal hedefleri olan bir düşünce olmaktan ziyade imparatorluğu kurtarma amacına hizmet eden milliyetçi tabanlı bir araç olarak değerlendirilmiştir.³² Narodnizm düşüncesinin “halka doğru” gitmek fikri³³ Türkçülük açısından yorumlanarak yerleştirilmiş ve üretilen yeni söylemlerle devletin beka

²⁸ Odabaşı, “a.g.m.”, s. 43.

²⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. XV.

³⁰ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1988, s. 486, 496.

³¹ Bkz. Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 151; Halil İnalıc, “Türkler ve Balkanlar”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi-3*, Prizren, 2005, ss. 20-44, s.38.

³² Bu konuda bkz. Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, S. 1 (Bahar 1977), ss. 99-123, s. 92-105.

³³ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, s. 496.

sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu arayışların basın ayağını *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Halka Doğru*, *Türk Sözü*, *Yeni Mecmua* gibi dergiler oluştururken örgütsel ağını da *Türk Ocağı*, *Köylü Bilgi Cemiyeti*, *Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti*, *Halka Doğru Cemiyeti* gibi dernekler meydana getiriyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi yayın ve derneklerin çoğu İttihatçıların denetiminde veya etkisinde idi. Bu dernek ve yayınlarda karşımıza çıkan Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettin, Tekinalp, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Doktor Nâzım, Celal Bayar gibi etkili isimlerin ittihatçı örgütlenme ve zihniyetle yakın bağları bulunmaktaydı.³⁴ Oluşan ideolojik hava düşünce ortamını etkileyerek halkçılığın sözünü ettiğimiz dönüşümünde birinci dereceden etkili olmuştur. Dolayısıyla halkçı çevrelerin halkçılık anlayışı ve sorunlara yaklaşım tarzı da bu dönüşüme uygun olmuştur. Halkçı yayınlarda karşımıza çıkan yazarların büyük bir kısmı halkçılığı ekonomik ve sınıfsal boyutundan çok siyasal ve kültürel yönleriyle ilgilenmişlerdir. Çünkü aşağıda da inceleyeceğimiz üzere halkçılık düşüncesini benimseyen Türk aydınlarının, örneğin Rus aydınları gibi devlet ve toplum düzenini değiştirmek gibi bir niyetleri yoktu. Tam aksine mevcut düzeni korumak ve Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak amacıyla hareket ediyorlardı. Bu da halkın sorunlarını belirlemede ve onlara çözüm üretmede temelden bir farklılık yaratmamaktaydı.

³⁴ Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", s. 69-79.

3. Süreli Yayınlarda Halk Romantizmi

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkçılığın en çok tartışıldığı ve yayılmasında en çok başvurulan araçlar olan süreli yayınlar incelendiğinde Türk aydınının halkçılığa sınıfsal bir açıdan değil kültürel yönden eğildiği ve devletin bekası yönünde nasıl kullanılacağıyla daha çok ilgilendiği görülür. Aşağıda da inceleyeceğimiz üzere halkçıların, halkın en acil çözülmesi gereken sorunlarının başında gelen ekonomi konusuyla diğer konulara oranla daha az ilgilenmesinin, ağırlıkla tarihsel ve kültürel temalar üzerinde durmasının altında bu temel neden yatar. Bu nedenle söylem değiştirme ve geliştirme çabalarının istedikleri yönde ilerlediğini iddia etmek çoğu zaman zordur. Gündemlerini oluşturan yazı örneklerine bakıldığında halk ile aralarındaki mesafenin kaldırılması konusunu oldukça romantik yorumladıkları görülür. Halkçılık bir anlamda halk romantizmi gibi yorumlanarak bu alana özgü bolca edebî örnekler verilmiş, yeni söylem inşası romantik sınırlarla kısıtlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi halkçılığın doğduğu ve yükseldiği bir dönem olduğu kadar Anadolu'ya duyulan ilginin de arttığı, hatta bu ilginin halkçılıkla kaynaştığı ve ayrılmaz parçası haline geldiği bir dönemdir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki kayıplardan sonra tüm ilgi Osmanlı'nın doğduğu yer olan Anadolu'ya yönelmiştir. *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan Rıza Tevfik imzalı bir şiirde Anadolu için “Sultan Osman'ın yurdu”, “Tuğrul beyin konağı” tabirleri kullanılmıştır.³⁵ Yine *Türk*

³⁵ Rıza Tevfik, “Anadolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 1, S. 47 (27 Şubat 1329), ss. 372.

Yurdu'nda yayımlanan “Anadolu’ya Dair” başlıklı yazıda bu coğrafyanın aydınların gözündeki kıymetinin neden arttığına cevabı da verilmiştir: “Anadolu anamızdır. Onun altın başaklı memelerinden hayat emeriz. Memleketimizin yabancı illerle alışveriş etmesi zorlaştıktan sonra bu hakikati daha iyi anladık.”³⁶

Bu romantik tutum başka şiirlerde giderek artmış, bazen doğa güzellikleri şeklini almış,³⁷ bazen de Anadolu’nun sesi dertli bir kavalın sesine benzetilerek abartılı duygusal yorumlamalara gidilmiştir.³⁸ “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim” adlı bir şiirde ise köylülerin yaşayışına gülen şehirlilere sitem vardır. Şiire göre köylülerin durumuna olsa olsa ağlanır: “adam olan gözyaşını tutamaz.” Köylü emeğiyle çalışıp didinirken, yeri gelir aç kalırken şehirlinin ona gülmemesi, acıması gerekir.³⁹ Ama acımak dışında ne yapılması gerektiği şiirde belirtilmemiştir. Örneğin “Biraz Vicdan” başlıklı bir şiirde köylünün içinde bulunduğu yoksulluk koşulları sitemli bir dille anlatılırken çözümden bahseden olmamıştır.⁴⁰ Şiirde köylülerin başı ne kadar sıkışsa da kimseyi yardıma çağırmadıkları vergi, askerlik

³⁶ Türk Yurdu, “Anadolu’ya Dair”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C. 10, S. 4 (21 Nisan 1332), ss. 2099-3000’den aktaran: İspartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum*, (Yay. Haz.: Şevket Aziz Kansu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1971, s. 13.

³⁷ Örnek olarak bkz.: Abdülbaki Fevzi, “Köy Dirligi”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 3 (15 Kanun-u Evvel, 1327), ss. 59-61; Y. B., “Sabanın Türküsü”, *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 569-570; Celal Sahir, “Tabiatın Karşısında”, *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 136, ss. 3454; Cevad Turgut, “Köy Geceleri”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 50 (20 Mart 1330), ss. 395-396; Cevad Turgut, “Bahtiyar Çiftçi”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 46 (20 Şubat 1329), ss. 363.

³⁸ Aka Yıldız, “Kavalın Derdi”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 5 (12 Kanun-u Sani 1327), ss. 125-126.

³⁹ Halil Edib, “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 8 (23 Şubat 1327), ss. 224-225, s. 224.

⁴⁰ Aka Gündüz, “Biraz Vicdan”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 172-173.

gibi bir yardım çağrısı olunca da “koyun gibi” koşarak geldikleri söylenerek⁴¹ fedakârlıklarından bahsedilir.

Mehmet Emin (Yurdakul) imzalı “Anadolu” adlı şiirde köylü bir kadının ağzından köylünün derdi aktarılmıştır. Bu kadın yoksul, elleri nasırlı, kocası askerde şehit düşmüş, ırgatlıkla geçinen bir kişidir.⁴² Kadın şiirin bir yerinde şaire İstanbul’un kendilerine karşı neden bu kadar sert olduğunu sorar. Devamında ise “taşraların hayvanlık mı nasibi?” sorusunu sorar.⁴³ Mehmet Emin şiirin devamında bunun için doğmadığını, ama bir kadının hakkı olan güzel hayatı ona veremedikleri için, ona hor baktıkları için suçun kendilerinde olduğunu belirten sözler sarf eder.⁴⁴ Şiir aydınların gözüyle köylünün ve genel olarak halkın içinde bulunduğu durumu özetleyen şu dizeleri de içerdiği için önemlidir:

Ey vatanın bağı yanık bucağı! / Hani senin bereketli
hasadın, / Yeşil yurdun, mesud çatın, şen çiftçin? / Hani
senin medeniyet hayatın, / Yolun, köprün, kazman,
iğnen, çekicin? / Ey Türklüğün otağı, / Ne vakte dek bu
acıklı sefalet, / Bu viranlık, bu inilti, bu kaygu? / Ne vakte
dek bu uğursuz cehalet, / Bu taassub, bu görenek, bu
uyku?⁴⁵

⁴¹ Halil Edib, “a.g.m.”, s. 225.

⁴² Mehmet Emin, “Anadolu”, *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 14 (17 Mayıs 1328), ss. 409-413, s. 409-410.

⁴³ Mehmet Emin, “a.g.m.”, s. 410.

⁴⁴ Mehmet Emin, “a.g.m.”, s. 410.

⁴⁵ Mehmet Emin, “a.g.m.”, s. 413.

Bu dönemde köylünün fedakârlığını, cesaretini, yoksulluğunu milliyetçi tonlarla bezenmiş şiirlerle işleyen benzer örnekler çoktur.⁴⁶ Ancak bu sorunların kaynağına inilmeden, çözüm önerileri geliştirilmeden söz konusu halk sevgisi romantik düzeyde kalacak şekilde dile dökülmüştür. En fazla köylülere nasihat edilerek hayatlarını dönüştürmeleri salık verilmiştir. Bu nasihatçi tutum “halk romantizmi” dediğimiz yaklaşımın doğal uzantısıdır. Örneğin “Ali Onbaşının Köylü Kardeşlerine Sözü” başlıklı bir şiirde köylülere başka toplumların nasıl gayret ederek geliştiği anlatılır. Tembelliğin, miskinliğin bir an önce terk edilmesini öğütleyen şiir çalışmaya ve okumaya dört elle sarılmayı tavsiye etmiştir. Özellikle yeni okullar açmaktan, erkek ve kız çocuklarını okutmanın zorunluluğundan bahsetmesi nedeniyle ileride sık sık yüceltilecek eğitim yolu ile toplumsal kalkınmanın sağlanabileceği iddiasının ilk örneklerini sergilemiş olur.⁴⁷ Yine benzer şekilde çiftçiliğin yüceltildiği ve sanki köylülerin yoksulluğunun tek kaynağının tembellik olduğu varsayımından hareketle çok çalışmanın tavsiye edildiği düzyazı örnekleri de bulunmaktadır.⁴⁸

Köylülere yapılan nasihatten biri de tarımda makine kullanmaları tavsiyesidir. Yaşlı bir köylünün tarlasında sabahtan akşama kadar durmaksızın çalışmasına rağmen

⁴⁶ Bkz. Celal Sahir, “Köyde Kalanın Türküsü”, *Türk Yurdu*, C. 7, Yıl: 3, S. 75 (8 Kanun-u Sani 1330), ss. 2447-2448; Vedat, “Köye Dönüş”, *Türk Yurdu*, C. 8, Yıl: 4, S. 91 (27 Ağustos 1331), ss. 2728-2729.

⁴⁷ A.G.N., “Ali Onbaşının Köylü Kardeşlerine Sözü”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 188-189.

⁴⁸ Bkz. Ali Suad, “Ali Onbaşının Gördükleri”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 116-118; Ali Suad, “Mühendis Efendinin Nasihati”, *Halka Doğru*, Y.1, S. 19 (15 Ağustos 1329), ss. 149-151; Ali Suad, “Akıllı Baba”, *Halka Doğru*, Y.1, S. 20 (22 Ağustos 1329), ss. 153-155.

çok az yol almasından bahseden bir hikâyede köylüye bu yönde bir nasihat vardır. Reşit Galip'e ait olan "Yaralarımızdan" adlı hikâyede, yaşlı adamın İstanbul'u ve daha başka yerleri görmüş olan ve hikâyede gözünün bu sayede biraz açıldığı iddiası dillendirilen oğlu babasına tarımda kullanılan "Frenk makineleri"nden hayranlıkla bahseder. Ancak babası oğluna zengin değilseler de aç olmadıklarını söyleyerek "yeni çıkma şeylere" kulak asmamasını öğütler. İşte tam da burada yazar Reşit Galip devreye girerek Türklerin kanaatkâr yönlerini eleştirerek bir zahmetle iki kazanmak varken bin zahmetle bir kazanca razı olmanın ilerlemenin önünde engel olduğundan bahseder.⁴⁹ İmzasız olarak yayımlanan "Köylülere Muvazaalar" başlıklı bir nasihatçi yazı dizisinde de köylülerin kanaatkâr davranmamaları, ahiret hayatı kadar bu dünyaya da önem vermeleri gerektiği söylenmiştir. Bir lokma bir hırka felsefesiyle bu hayata dair güzel olan şeylerden vazgeçilmesini eleştiren bu yazıda Müslümanların da dünya hayatının güzelliklerini istemeleri salık verilmiştir. Yazıya göre dünyadaki iyi şeyler sadece Hıristiyanlar için yaratılmamıştır. Müslüman köyleri kıtlıkla, açlıkla boğuşurken komşu Hıristiyan köyleri bolluk içinde yaşamaktadır. Başı sıkışan köylü kasabaya giderek Hıristiyan tefeciden borç dilenmektedir. Kasabalarda Hıristiyan mahalleleri temiz, geniş, havadar olmasına rağmen Müslüman mahalleleri dar, karanlık ve bakımsızdır. Yazıda bu durumun değişmesi gerektiği söylenerek Müslümanlara bu dünyanın nimetleri için çalışmanın

⁴⁹ Reşit Galip, "Yaralarımızdan", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 38 (26 Kanun-u Evvel 1329), ss. 303-304.

gerekliliği, bazı ayet ve hadislerle desteklenerek anlatılmıştır. Köylülerin tembelliğinin yoksulluklarının neredeyse tek kaynağı olarak sunulması yazıda dikkati çeken en önemli unsurdur.⁵⁰ “Köylülere Muvazaalar” serisinin ikinci yazısında bu yaklaşım daha ileri seviyelere taşınarak devletin savaşlarda aldığı yenilgilerde de köylüye ve “tembelliğine” pay çıkartılır. 1914’te yayımlanmış olan yazıya göre Balkan Savaşı sırasında Hıristiyan halklar çalışarak devletlerine yardım etmişler, silahlanmalarını sağlamışlardır. Müslümanlar ise düşmana beddua etmekle yetinip devlet yardım istediğinde susmuşlardır. Oysa kahve köşelerinde iskambil, tavla oynayarak, dedikodu yaparak vakit öldürmek Müslümanlığa yakışmayan hareketlerdir. Çalışmak, tembelliği bırakmak, kalkınmak lazımdır.⁵¹

Kaderci anlayışın eleştirilmesi ve rasyonel düşüncenin halka aşılarmaya çalışılması bakımından bu uyarılara benzer bir uyarı da salgın hastalıklar konusunda yapılmıştır. Köylülere yönelik yayınlanan nasihat yazılarından birinde kaza ve kader denilen kavramların hastalıklara teslim olmayı gerektirmediği söylenerek kendilerine, hayvanlarına veya ekinlerine salgın hastalık bulaşması halinde tedaviden kaçınılmaması gerektiği söylenmiştir. Yazıda eski kafalı hocaların aklına uyararak hastalıkları kader

⁵⁰ “Köylülere Muvazaalar-1: Dünya Mü’minlerindir!”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 11 (20 Haziran 1329), ss. 81-83.

⁵¹ “Köylülere Vaazlarım-2: Tenbellik En Büyük Günahdır”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 113-116, s. 114-115. Benzer yazı örnekleri olarak bkz. , “Köylülere Vaazlar-4: Kaza ve Kader”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 178-180; M. A., “Ziraatın Şer’an Lüzum ve Ehemmiyeti”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 1 (11 Eylül 1332), ss. 5-6; M. A., “Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şer’an Farz Olduğu”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 3 (11 Teşrin-i Sani 1332), ss. 37-39; M. A., “Ziraatın Millet-i İslamiye Üzerine Şer’an Dahi Farz Olduğu”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 4 (11 Kanun-u Evvel 1332), ss. 58-59.

anlayışı gereğince tedavi ettirmemenin cahillik olduğu belirtilmiştir. Kolera, çiçek, humma gibi hastalıkların çaresi olduğu belirtilen yazıda hastaları devletten saklamanın ya da çiçek aşısı yaptırmamanın başka insanların sağlığına da etki etmesinden dolayı dinen de büyük günah olduğu belirtilmiştir.⁵²

⁵² “Köylülere Vaazlar-4: Kaza ve Kader”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 178-180.

4. Edebiyatın Gündeminde Halkçılık

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkın, dolayısıyla halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşamı romantik ve didaktik şiirler ile birkaç düzyazı örneği dışında edebiyatın gündemine girememiştir. Ebubekir Hazım Tepeyran'ın 1910'da yayımlanan *Küçük Paşa* adlı eseri halkçılığın egemen söylemlerden biri olduğu İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde köyde geçen tek romandır. Ömer Seyfettin'in hikâye olarak başladığı ancak sonradan yarım kalmış geniş tefrikasıyla romana yaklaşan⁵³ *Yalnız Efe* (1910) adlı eserini de dikkate alırsak roman türündeki sayı zorlamayla ancak ikiye çıkabilmektedir. Bu dönemde köyü anlatan son düzyazı eser de Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri* (1919) başlığı altında topladığı öyküleridir.

Bunca halkçı söyleme rağmen Türk edebiyatçılarının halk tabakalarını bir türlü romana dahil edememesinin en önemli nedeni gerçekte liberal veya sosyalist olamamalarıdır. Devletin kurtarılması ve bekası sorunuyla ilişkilendirebileceğimiz bu psikolojinin altında imparatorluk geleneğinden gelen Osmanlı Devleti'nin milliyetçi ayaklanmalardan ötürü yaşadığı travmaların etkisini aramak yanlış olmaz. Milliyetçi ayaklanmalarda Batı'daki hem liberal hem sosyalist çevrelerin etkisinin bulunması Osmanlı aydınını hem sosyalizmle hem liberalizmle arasına mesafe koymaya itmiştir. Aydınlar kendilerini Osmanlıcılık, İslamcılık ya da Türkçülük seçeneklerinden birini tercih etmek zorunda hissediyordu.⁵⁴

⁵³ Ömer Türkeş, "Taşra İktidarı!", *Toplum ve Bilim*, S. 88 (Bahar 2001), ss. 201-234, s. 201.

⁵⁴ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s. 63.

İkinci Meşrutiyet'in siyasi, düşünsel ve edebî iktidarını elinde tutan ve çoğu zaman bu üç alanda öne çıkanların aynı kişilerden oluştuğu aydın kuşağı da yaşadığı dağılma korkularına tepki olarak halkçılığı Türkçülüğe dönüştürmüş ve bu şekliyle benimsemiştir. Osmanlı aydını ne Batı'daki gibi liberalizmin tarımsal mülkiyet ilişkilerinde yarattığı bir çözülme ile karşı karşıya kalmış ne de sosyalizm hedefine varmak isteyen Rus entelektüelleri gibi köylülerle işbirliğine gitme mecburiyeti hissetmiştir. O daha çok Devlet-i Âli'nin kurtarılması gibi ciddi sorunlarla uğraşırken halka gidememiş, kitlelerin kendisini anlamalarını beklemiştir.

Türk aydınının devlet ile gerilimler yaşamaması, tam tersine geçimini devlet katındaki görevlerine borçlu olması da halkla yakınlaşmasını engellemiştir. Buna karşılık Rusya'da aydınların çoğunlukla devletten bağımsız yaşayabilmeleri durumu oldukça farklılaştırmıştır. Narodnik kuramcılar ve örgütler içerisinde aristokrasiden ve burjuvaziden gelenlerin çoğunluğu oluşturması⁵⁵ durumu açıklayan önemli bir veridir. Rus devletinin, özellikle modernleşme sürecine aydınları dahil etmemesi onları devlete yabancılaştırmış ve radikalleştirmiştir. Rus aydını da toplumun farklı kesimlerinden olası yandaşlar bulmaya yönelip köylülerle yakınlaşmış, Narodnizmin ortaya çıkış koşulları daha da güçlenebilmiştir.⁵⁶

⁵⁵ Bu konuda sayısal veriler için bkz. "Rus Devrimci Hareketi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1988, ss. 482-509, s. 497-509.

⁵⁶ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta – Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 237, 248-249.

Osmanlı aydını ise asıl gerilimi, kültürel kopukluğu gideremediği için halk ile yaşıyordu. Mevcut düzeni kökten değiştirmek hedefine sahip değildi. Tam tersine istediği reformları bile varlık sebebi olan devletin sonsuzluğu için gerçekleştirmek niyetindeydi. Bu durum, özellikle maddi olarak devlete bağımlılığını getirdiği bir sonuçtur. Rus aydını ise maddi varlığı siyasi erke bağımlı olmayan gruplardan oluşuyordu ve bu sayede politikasının arkasında durabiliyordu. Oysa Osmanlı aydınlarının çoğu devletten aldıkları maaşlarla geçiniyorlardı ve toplumda saygınlığı olan memur kategorisinde yer alıyorlardı. Kendilerine müttefik aramak yerine zaman zaman sıkıştıklarında umutlarını iyi bir padişahın gelmesine, iyi bir sadrazamın atanmasına bağlıyorlardı. Halk ise onlara bazen saf kültürün koruyucuları olarak bazen de kendilerini anlamayan yığınlar biçiminde görünüyordu. Parvus Efendi *Türk Yurdu*'nda yazdığı yazılardan birinde Türk aydınının ulusunu tanımadığını, onu bazen kahramanlık heyulası şekline sokarak göklere çıkardığını bazen de cehalet ve muhafazakarlığından ötürü yerlere çaldığını söylerken⁵⁷ herhalde aydınlarda görülen bu çelişkiye dikkat çekmek istiyordu.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin ilk köy romanı olan *Küçük Paşa*'nın (1910) yazarı Ebubekir Hazım Tepeyran da birçok Türk edebiyatçısı gibi bürokraside çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinde bakanlık yapmış, Cumhuriyet Dönemi'nde

⁵⁷ Bkz. Berkes, *a.g.e.*, s. 70.

doğum yeri Niğde'den üç kere milletvekili seçilmiştir.⁵⁸ Ona köyü yazdıran güdü çocukluk dönemindeki ve İmparatorluğun değişik coğrafyalarında bulunduğu valilik görevleri⁵⁹ sırasındaki gözlemleridir. *Küçük Paşa*'da Orta Anadolu köylerinden Selime adlı bir kadının İstanbul'daki Dilaver Paşa'nın çocuğuna sütanne olarak gidişini ve vazifesini tamamladıktan sonra oğlu Salih'i konağa evlatlık olarak bırakıp köyüne dönmesinden sonra gelişen olayları anlatır. Oğlu, Dilaver Paşa'nın abisi Suat Paşa'nın himayesinde konağın Küçük Paşa'sı olur. Ancak Suat Paşa'nın ölümünden sonra eşi Naime Hanım kendisine kısrılığını hatırlatan bu çocuğu köyüne geri yollar. Köyüne döndüğünde yedi yaşını aşmış olan Küçük Paşa Nişantaşı'ndaki konak hayatı ile köydeki virane evde yaşadığı hayatı karşılaştırıp azap çekerken bir gün saldırısına uğradığı kurtlar tarafından parçalanır ve ölür.

Ebubekir Hazım Bey, romanın 1910'da yapılan ilk baskısında asıl derdinin saded dışındaki sözleri,⁶⁰ Anadolu'nun içinde bulunduğu “fecâyîinin kâffesi değil”se de “en evvel söylenmek lazım gelenlerden bazıları”nı söylemek olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Sanki Meşrutiyet Dönemi'nde durum değişmiş gibi “Anadolu'da bir köy... Birbuçuk yıl evveline kadar müstebit hükümetin asker almak, vergi tarh ve tahsil etmek lazım geldikçe hatırladığı

⁵⁸ Bkz. *Türk Parlamento Tarihi – TBMM II. Dönem (1923-1927)*, C. 3, (Yay. Haz. Kazım Öztürk), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 636-637.

⁵⁹ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman*, C. 1, Dünya Yay., İstanbul, 2004, s. 383; Asım Bezirci – Refika Taner, *Seçme Romanlar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1994, s. 49.

⁶⁰ Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yay., İstanbul, 1981, s. 265.

⁶¹ Kudret, *a.g.e.*, s. 385.

köylülerden biri”⁶² diyerek romana başlaması amacını yansıtmaktadır. Ebubekir Hazım, romanında her fırsatta İstibdat Dönemi’ne eleştirel göndermelerde bulunurken yeni dönemi güzel benzetmelerde kullanarak yeni iktidar odağıyla arasını iyi tutmayı ihmal etmemiştir.⁶³ Salih için köyde zamanın ne kadar yavaş aktığını anlatırken onun her gününün bir istibdat yılı kadar uzun sürdüğünü⁶⁴ söyler. Köylüler için uzun süren kışın istibdat devri kadar eziyet verdiğini bahara duyulan hasretin hürriyet hasreti kadar artıp durduğunu⁶⁵ anlatır. Benzetmelerini “İnkılap devri gibi ruh okşayan Nisan’ın sonları”yla sürdürür. İstibdat Dönemi’ne bu kadar saplanıp kalmasında herhalde Jön Türklerle bağlantısı olduğu yönündeki asılsız ihbarların neticesinde Abdülhamit tarafından az kalsın azledilecek olmasının⁶⁶ etkisi vardır. Ama romandaki benzetmelerin 1908’den sonra da bürokraside, giderek ilerleyecek biçimde tutunmasına yaradığını düşünmek de abartı sayılmaz. Bu yüzden köylünün yaşadığı sefaleti anlatırken sebeplere inmez ya da inemez. Askerlik ve vergi eğer İstibdat Dönemi’nde konulmuşsa iktidar eleştirilir.⁶⁷ Meşrutiyet Dönemi’nde köylülerden asker toplanırken yapılan usulsüzlüklerden uzun askerlik sürelerine kadar devam eden eleştiriler ise iş bilmez, kanundan habersiz memurlara yöneltilir. İktidar mekanizmasına dokunmadan, bakacak kimsesi olmayan evlerden asker toplayan memurları

⁶² Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, De Yay., İstanbul, 1946, s. 11.

⁶³ Bkz. Tepeyran, *a.g.e.*, s. 52, 108, 206, 158.

⁶⁴ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 120.

⁶⁵ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 158.

⁶⁶ Bkz. *Türk Parlamento Tarihi – TBMM II. Dönem (1923-1927)*, C. 3, s. 637.

⁶⁷ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 11.

gözümüzde giderek gaddarlaştırır.⁶⁸ Köylüye yüklenen vergiler en fazla açgözlü tahsildarların ettiği eziyet kadar kendine yer bulur.⁶⁹ Memurları köye gönderenlerden bahsetmez, sanki asker toplamakla görevli memurlar ya da tahsildarlar köyde kendi şahıslarını temsil ediyorlarmış gibi anlatır.

Ebubekir Hazım Bey köylü sütanne Selime’yi bazen konak halkının ağzından bazen doğrudan kendisi çeşitli hayvanlara benzetir. Selime onu konağa tavsiye eden köylüsü Kamil’in ağzından “yayla ineği” olarak tanımlanır. Hem de bütün köylüler gibi az şeyle yetinen, istenildiği kadar sağılabilecek bir inektir. Oğlu Salih de onun “buzağısı”dır. Ebubekir Hazım Bey, Selime’nin İstanbul’daki ışıklı sokaklarla karşılaştığı andaki ruh halini de mağaradaki yuvasından çıkmış “yarasa” benzetmesiyle anlatır. Konak halkının gözünde ise Selime besili bir kazdır.⁷⁰ Yazar, Selime’nin uykusunun derinliğini anlatmak için bile ölçüt olarak onun “cehaletinin derinliği”nden bahseder.⁷¹ Bu yüzden Salih’in konağın küçük paşası olmasını, Selime gibi bir kadından olduğu için şaşırtıcı bulur.⁷² Bu köylü çocuğun okumak konusundaki hevessizliğini bile anne ve babasının zekâsının azlığına bağlar.⁷³ “Kadınların en akıllısında ancak iki tavuk aklı kadar akıl vardır” diyen Konfüçyus’un bu sözünü Selime’den bahsederken kullanan yazar, meşhur düşünür

⁶⁸ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 132-139.

⁶⁹ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 165-166.

⁷⁰ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 23, 24, 25,

⁷¹ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 33.

⁷² Tepeyran, *a.g.e.*, s. 39.

⁷³ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 53, 112.

Ali'yi görse idi “Ancak bir horoz aklı kadar akıllı olan erkekler de vardır” demekte tereddüt etmeyeceğine de inanmıştır.⁷⁴

Ebubekir Hazım Bey'in dediğine göre köylüler doktordan da pek hoşlanmamaktadır. “Hekim” adı köylünün kulağına insan görünümlü Azrail ismi gibi geliyordu. Çünkü “Liva merkezlerinin bazılarında bulunan belediye hekimleri köylere ancak katil ve pek ağır yaralama gibi hadiselerde müddeiumumi ve zabıta memurlarıyla birlikte geldikleri için köylüler, hekimleri ölü hayvan leşleri üzerine konan akbabalar gibi telakki ederlerdi.”⁷⁵ Köylülerin devlete bakışı da aynı doğrultudadır. Devlet “köylerden vergi, asker alır, fakat kendisi gelmez; kuduz gibi zaptiyeleri saldırır, zift gibi yapışkan tahsildarlar gönderir.”⁷⁶ Köylüler Salih'i bile “yeni bir müstehlik, şehirlere, bütün köylere musallat olan paşaların yalnız bu eve saldırılmış bir küçüğü, hülasa çocuk şeklinde, Küçük Paşa isminde bir büyük bela” kabul ettikleri için sevememişlerdi.⁷⁷ Tepeyran romanının sonlarında köylünün gönlünü almak istercesine, zekâsından şüphe duyduğu, devletten nefret eden köylülerin şehirlilerden daha yurtsever olduklarını aynı zamanda dayanışma duygularının daha güçlü olduklarını anlatır. “Üç oğlu askerden dönmeyen aksakallı babanın ve ak saçlı ananın [...] ‘Allah, din ve devlete zeval vermesin’ diye dua ettiklerini görüp de vatan ve din sevgilerinin bu derecesine

⁷⁴ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁵ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 149.

⁷⁶ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 34.

⁷⁷ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 100.

hayran olmamak mümkün mü”ydü?⁷⁸ Tepeyran’ın bu son betimlemelerinde dönemin halkçılıktan evrilen Türkçülük anlayışının etkileri de görülebilmektedir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin ünlü Türkçülerinden Ömer Seyfettin’in *Yalnız Efe* romanı Ebubekir Hazım’ın köylülere yaptıkları zulümlerden dolayı eleştirdiği memurlara ve düzenin diğer unsurlarına karşı silahlanıp dağa çıkan Kezban’ın hikâyesini anlatır. Kumdere köyünden Yörük Hoca’nın on altı yaşındaki kızı Kezban Tefeci Eseoğlu’nun babasını vurması ve hükümetçe tutuklanmaması nedeniyle kızgındır. Aynı adamlar tutuklanmadığı gibi üstüne kendisini dövünce Kezban da silahlanıp dağa çıkar, zulüm yapanları öldürür. Bundan sonra Yalnız Efe lakabıyla anılan Kezban sayesinde “öşürcüler, ağnamcılar, tahsildarlar, zaptiyeler köylerde kuzu gibi namuslu namuslu” dolaşmaya başlamışlar, “rüşvet değil, ikram olunan yemişi bile” almaya cesaret edememişlerdir.⁷⁹

Asıl mesleği askerlik olan Ömer Seyfettin’in⁸⁰ bir eşkıya tipi yaratması, onu merkezi ve yerel güçlerle çatıştırması köydeki baskı ve sömürüye karşı olmasından kaynaklanmamaktadır. Eşkıya hikayelerine, menkıbelere olan merakı onu *Yalnız Efe*’yi yazmaya itmiştir.⁸¹ Demokratik bir dünya görüşünün ürünü gibi görünmeyen

⁷⁸ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 163.

⁷⁹ Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe, Seçme Hikâyeler-II*, MEB Yay., İstanbul, 1992 içinde, ss. 206-251, s. 249.

⁸⁰ Biyografisi için bkz. Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, C. 2, Dünya Yay., İstanbul, 2004, s. 17-19; Asım Bezirci – Refika Taner, *Seçme Hikâyeler*, Bilpa Yay., İstanbul, 1983, s. 25; Ömer Lekesiz, *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*, C. 1, Kaknüs Yay., İstanbul, 1997, s. 107.

⁸¹ Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 207.

Yalnız Efe'de Müslüman veya Türk olmayan unsurlara yönelik ötekileştirici ifadelere⁸² rastlamamız da ancak bu doğrultuda açıklayabileceğimiz bir durumdur.

Memleket Hikayeleri'nin (1919) yazarı Refik Halit Karay, Ebubekir Hazım'da ve Ömer Seyfettin'de görülen İttihatçılık veya ona duyulan sempatiye sahip değildi. Tam tersine İTC iktidarını yeren mizahi yazılarından dolayı 1913'te Sinop'a sürülmüştü.⁸³ Zıt kutuplarda olmasına rağmen İttihatçı yazarlar gibi köye dışarıdan bir gözle bakması bizi sınıfsal konumun belirleyici etkisine yönlendirir. İttihatçı iktidarın kendisini sürgüne yollaması sayesinde tanıyabildiği köylüleri yer yer alaycı sayılabilecek ifadelerle anlatması yetişme koşullarıyla açıklanabilecek bir durumdur. Karay'ın babası Maliye başveznedarı Karakayışoğullarından Mehmet Halil Bey olup annesi Kırım hanları soyundandı. Özgeçmişinde taşrayı sürgün cezasından önce gördüğüne dair bir işaret yakalamak zordur.⁸⁴

Mensubu olduğu zümrenin köylülere yönelik tutarsız bakış açısı Karay'ın hikayelerine de sinmiştir. Anlattığı köylüler kurnazlıkları, hurafelere inanmaları ve bazen de saflık derecesinde iyimserlikleriyle öne çıkan tiplerdir. *Koca Öküz*'ün ana kahramanı Hacı Mustafa'nın son derece uyanık kişiliği ile sunulması, kasabadakilerle yani bürokratlarla iyi geçinmesi ve bu sayede elde ettiği haksız kazançlarını çoğaltması köylü kurnazlığı deyimine uygun

⁸² Ömer Seyfettin, *a.g.e.*, s. 215.

⁸³ Kudret, *a.g.e.*, s. 159; Bezirci-Taner, *Seçme Romanlar*, s. 109; Bezirci-Taner, *Seçme Hikayeler*, s. 33; Lekesiz, *a.g.e.*, s. 1065-1066.

⁸⁴ Özgeçmişini için bkz. Kudret, *a.g.e.*, s. 159; Ceyhun, *a.g.e.*, s. 27.

bir sunum özelliği taşır.⁸⁵ Yaşlı bir adamın ölüm döşeginde iken eşeğinin Mekke'ye vakfedilmesi vasiyeti üzerine yaşananları anlattığı *Boz Eşek* ise köylülerin inanç algılarının kendilerini düşürdükleri komik durumu anlatır. Zira köylüler bu vasiyet üzerine “mübarek yere bağlı”⁸⁶ olduğu için eşeğe kutsal bir varlık muamelesi yapmaya başlamışlar, onu işe bile koşmamışlardır.⁸⁷ Eşeğin, “kancıklara pertav ettiğini” unutarak “ahırda kendi kendine kalınca iki tarafa başını sallayıp zikre başladığını anlatıyorlar, birbirilerini kandırıyorlardı.”⁸⁸ *Cer Hocası*'nda Meşrutiyet'in ilanından sonra bürokrasideki tasfiyelerin sonucunda işinden olan genç bir memurun, Asım'ın köylerde cer hocalığı yapmasını anlatan⁸⁹ Karay, burada da köylülerin acımasızlığını öne çıkarır. Uğradığı köylerden birinin halkı Asım'ı yaşlı imamın yerine geçirmek isteseler de o eski imama acıdığı için bunu kabul etmez ve memuriyetten atıldıktan sonraki yoksul hayatına geri dönmek üzere köyü terk eder.⁹⁰

⁸⁵ Refik Halit Karay, “Koca Öküz”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 48-56, s. 48-49.

⁸⁶ Refik Halit Karay, “Boz Eşek”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 95-103, s. 102.

⁸⁷ Karay, *a.g.e.*, s. 100, 102.

⁸⁸ Karay, *a.g.e.*, s. 103.

⁸⁹ Refik Halit Karay, “Cer Hocası”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 152-165.

⁹⁰ Karay, *a.g.e.*, s. 164-165.

5. Cehaletin Tek Suçlu Olarak İlan Edilmesi ya da Ekonominin Göz Ardı Edilmesi

Siyasal ve sosyal krizlerin dönüp dolaşıp köylünün tembelliğine ve cehaletine bağlanması halkçı düşüncenin kodlarında yer alan en temel argüman olarak karşımıza çıkar. Yoksulluk ve cehalet bir sonuç değil de neden olarak yorumlanınca çözüm önerileri de sonuçlar üzerinden üretilerek yüzeysel kalmış, sosyal ve ekonomik anlamda köklü çözümler üretme ihtiyacı hissedilmemiştir. Henüz Anadolu'nun durumu hakkında tam bir bilgiye sahip olmayan aydınların çoğunlukta olduğu bir düşünce ikliminde bazı tespit hatalarının ortaya çıkması da doğal olarak kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ikinci ve üçüncü dönemlerde Isparta mebusluğu yapmış olan Ispartalı Hakkı,⁹¹ “Köyümden Geliyorum” başlığıyla *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazı dizisinde Türk aydınının Anadolu'dan habersiz olduğundan şikâyet etmiştir. Memleketi Isparta'ya yaptığı bir geziden dönüşünde tren istasyonunda karşılaştığı arkadaşı kendisine nereden geldiğini sorunca Hakkı Bey “köyümden geliyorum” diyerek cevap verecektir. Ancak Hakkı Bey arkadaşının kendisini doğru anladığından emin değildir. Ona göre arkadaşı muhtemelen onun Erenköy'den geldiğini zannetmiştir.⁹² Hakkı Bey'e göre dilde ifade edilmese de, eşitlik vurgusu hep yapılsa da İstanbul'da Anadolu'ya karşı

⁹¹ Özgeçmiş için bkz. *Türk Parlamento Tarihi – I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, (Yay. Haz. İhsan Güneş), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1998, s. 443.

⁹² Ispartalı Hakkı, “Köyümden Geliyorum Ne Demek?”, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C. 10, S. 108 (21 Nisan 1332), ss. 3000-3002'den aktaran: *Köyümden Geliyorum*, ss. 18-20, s. 18.

hep “bir kibarlık ve mümtazlık davası var”dır. İstanbul’da köye gidip gelenler Bakırköy’e, Erenköy’e, Boğaziçi köylerine gidip gelenlerdir. Aydınların kendilerini besleyen gerçek Anadolu köylerinden haberleri yoktur.⁹³

Bu kopukluk sonucunda yapılan değerlendirmelerde köylüye yüklenilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Örneğin *Türk Sözü* dergisinde yayımlanan bir yazıda köylüye dair yapılan tespitlerde sert ifadeler kullanılır. Bir dükkâncının mağaza sahibi olmayı hayal ettiği, bir işçinin direktör sandalyesi kapmayı hayal ettiği belirtilen yazıda köylünün bir hayalinin bile bulunmadığı söylenerek hayatının durağanlığından ve verimsizliğinden bahsedilir. Faik ismiyle imzalanan bir yazıda çiftçiler için şu ifadeler kullanılmıştır: “bir çiftçi mide ve mabedi arasında gömülen bir zavallıdır. Onun için hayat tevekkül ve tevazu ekili bir yoldur. Onun için gaye, emel, dua nihayet ilkbaharın bol yağmurlarıyla yükselmiş sarı, hareli bir yığındır.”⁹⁴ Türk “ekincisi”nin yine kendi tabirleriyle bir “rençber” olduğu, bir “çiftçi” olmadığı vurgulanan yazıda köylünün zamanın koşullarından uzakta yaşamakta olduğu belirtilerek⁹⁵ sanki bütün suç köylülerdeymiş gibi aktarılmıştır. *Türk Yurdu*’nda yer alan “Anadolu ve Gençliğin Vazifesi” başlıklı bir yazıda “balta görmemiş bir orman gibi bakır” olduğu söylenen Anadolu’nun verimli hale gelmesinin şartlarından biri olarak halkın tembelliğinden sıyrılması

⁹³ İspartalı Hakkı, “Köyümden Geliyorum Ne Demek?”, s. 19.

⁹⁴ Faik, “Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler-1”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 6 (15 Mayıs 1330), ss. 44-47, s. 44.

⁹⁵ Faik, “a.g.m.”, s. 45.

gerektiğinden bahsedilir.⁹⁶ Anadolu halkını, “afyon içmiş gibi uyuyan vatandaşları” uyandırmak lazımdır. Ancak, “onları nura, hakikate, sa’ye sevk edebilecek muallimler, mürebbiler maateessüf yok”tur.⁹⁷ Bu tip abartılı ifadelerin kullanılmasıyla eğitim ve uygulayıcı kahraman olarak öğretmen temel çözüm önerisi olarak ortaya atılmış olur.

Bütün sorun köylülerin cehaletinde ve geri kalmışlığında aranınca çare de eğitimde aranmaya başlanmıştır. Bu nedenle ekonomik veya sosyal değerlendirmelere neredeyse hiç rastlanmaz. Genellikle idealist ve yüzeysel yorumlar duygusal söylemlerle peş peşe sıralanarak eğitim teması yüceltilir. Eğitime ve öğretmene biçilen abartılı roller daha sonra cumhuriyet tarihinin de her döneminde karşımıza bol bol çıkacak olan eğitimin her derdin devası olduğu inancını kalıcı bir biçimde kodlamıştır. Örneğin *Türk Sözü*’nde yayınlanan Bekir Sıtkı imzalı bir mektupta köylerin en önemli sorunu olarak cehaletten bahsedilerek öğretmenlerin önemi hakkında bazı tespitlere yer verilmiştir. Bu tespitlerden en önemlisi herhalde köylülerin cehaletine çare olabilecek bazı aydınların köy hayatını beğenmemeleri sebebiyle buralara gelmemelerine yönelik olanıdır.⁹⁸ Mektubun yazarına göre toplumun ilerlemesi köylerin kalkınmasına bağlıdır. Köylerin kalkınması da eğitimle olur. Mektuba göre hükümet köyleri düşünerek şehirlerde öğretmen okulları açmıştır ama buradan yetişenler kafasında kasaba sevdası, şehir sevdası ile köye geliyorlar. Kendi köye gitmekle beraber akıllı şehirde

⁹⁶ Şahabeddin Süleyman, “Anadolu ve Gençliğin Vazifesi”, *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 34 (Şubat 1328), ss. 314-315, s. 314.

⁹⁷ Şahabeddin Süleyman, “a.g.m.”, s. 315.

⁹⁸ Bekir Sıtkı, “Bir Mektup”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 99-101, s. 99.

kalıyor. Böyle olunca da kendini işine veremiyor. Halbuki toplumun geleceği ona göre öğretmenlerin elindedir.⁹⁹ Benzer bir şekilde Ziya Gökalp de Türkçü gençlerin öğretmen olarak köylere dağılmalarının hars – medeniyet alış verişi açısından yararlı bulmuştur.¹⁰⁰

Meşrutiyet Dönemi'nde iki defa eğitim bakanlığı görevine getirilmiş olan Emrullah Efendi de yukarıdaki değerlendirmelerde görülenlere benzer bir motivasyonla hareket etmiştir. “Benim bütün ümidim dârümualliminlerdedir” diyen Emrullah Efendi öğretmenlerin köylere gitmeleri ve köylüleri aydınlatmaları gerektiğini söyler. Ona göre öğretmen köyün “nâsıhı, velinimeti olmalıdır.”¹⁰¹ Meşrutiyet Dönemi'nde, bunların dışında ileride Köy Enstitüleri uygulamasında karşımıza çıkacak olan köye yönelik öğretmen yetiştirilmesi, öğretmenlere uygulamalı ziraat eğitimi verilmesi, kırsal bölgelerde öğretmen okullarının açılması gibi öneriler de sıklıkla tartışılmıştır.¹⁰² Özellikle İsmail Mahir Efendi'nin 1914'te Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada dile getirdiği önerileri doğrudan Köy Enstitüleri'ni hatırlatacak cinstendir. Bu öneri kırsal bölgelerde kurulacak okullarda eğitilecek öğretmenlerin yine köylerde görevlendirilmeleri esasına dayanmaktaydı.¹⁰³

⁹⁹ Bekir Sıtkı, “a.g.m.”, s. 101.

¹⁰⁰ Gökalp, a.g.e., s. 46.

¹⁰¹ Can Abdullah Günay, “Köy Öğretmen Okullarının Osmanlı'daki Kökleri”, *Takvim-i Vekayi*, C. 7, S. 2 (2019), ss. 1-22, s. 11.

¹⁰² Bkz. Günay, “a.g.m.”, s. 7-17; Hamza Altın, “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, ss. 73-96, s. 87-88.

¹⁰³ Günay, “a.g.m.”, s. 12.

Aydınların halkı uyandırmakla yükümlü olduklarına dair inancın bir başka örneği Yusuf Akçura'nın "Halka" başlığıyla kaleme aldığı ve *Halka Doğru* dergisinde yayımlanan yazıdır. Halkın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde aydınlara büyük iş düştüğü söylenen yazıda "hoca, muallim, büyük mektep talebesi" gibi okumuşlara büyük işler düştüğü belirtilir. Rusya, Almanya gibi ülkelerde okumuşların sadece şehirlerde oturmadığını, köyleri gezerek köylülerin insanî, milli, vatani hislerini yükseltmeye uğraştıklarını söyleyen Akçura bu tür yaklaşımlardan gıpta ile söz eder.¹⁰⁴ Sonra "ben kendim böyle halka doğru giden Sırları, Bulgarları, Rumları kendi memleketimizde de gördüm"¹⁰⁵ diyerek Osmanlı'da yaşayan azınlıkların halkçılık yaklaşımlarından da bahsetmiş olur. Sonra da Sırbistan henüz Osmanlı egemenliğinde iken Seniçe kasabasında karşılaştığı bir karı – koca öğretmen çiftten söz eder. Adam Almanya'da yüksek öğrenim görmüştür. Karısı da öğretmen okulu mezunudur. İkisi de Seniçe kasabasının yolu bile olmayan bir köyünde öğretmenlik yapmaktadırlar. Akçura'ya göre onlar sadece çocuklara okuma – yazmayı öğretmiyorlar. "Belki bütün o havaliye adam olmayı, usullü çalışmayı, servet kazanmayı ve Sırplaşmayı öğretiyor. İşte asıl halka doğru gitmek böyle olur."¹⁰⁶ İstese büyük şehirlerde pek ala öğretmenlik elde edebilecek üniversite mezunu bu genç hoca onun yerine karanlıklara girip ışık saçmayı tercih etmiştir. Akçura'ya göre bu çabaların boşa gitmediğini sonraki gelişmeler ispat etmiş, Sırlar Osmanlı'dan

¹⁰⁴ Yusuf Akçura, "Halka-5", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 31 (5 Teşrin-i Sani 1329), ss. 237-238, s. 237.

¹⁰⁵ Yusuf Akçura, "a.g.m.", s. 237.

¹⁰⁶ Yusuf Akçura, "a.g.m.", s. 238.

bağımsızlıklarını elde ederek kopmuşlardır. İki sene evvel halka doğru gitmeye hazırlanan Rum gençlerini Atina üniversite salonlarında gördüğünü anlatan Akçura bu gençlerin “Anadolu kıyılarından, içlerinden, Trabzon’dan, Samsun’dan, Kayseri’den, Ankara’dan” geldiklerini söyler. Buradaki üniversitede okuyan Rumların daha sonra Anadolu köylerine dağılarak okullar açtıklarını, Rumları eğittiklerini, onlara doktorluk ettiklerini aynı zamanda da milli bilinç kazandırdıklarını anlatır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Yusuf Akçura, “a.g.m.”, s. 238.

6. Pratik Alanda Halkçılık

Yusuf Akçura'nın gayr-ı müslim Osmanlı vatandaşları arasında gördüğünü belirttiği halka doğru gitme eylemlerinin benzerlerine Türk aydınları arasında da rastlanmakla beraber bu durum kesintisiz ve genel bir niteliğe kavuşmamıştır. Tıbbiyeli gençlerin İzmir¹⁰⁸ ve İstanbul¹⁰⁹ köylerine yaptıkları geziler bu anlamda sözünü edilen sınırlı örnekleri meydana getirirler.

Halka Doğru dergisinin “Halka Doğru Gidenler” başlıklı yazısında *Halka Doğru* dergisi çıkmadan önce de iki üç seneden beridir halka doğru gitmenin gerekliliğinin konuşulduğu söylenmiştir. “Türk Ocağı” adlı dernekte toplanan aydın gençlerin halka doğru gitmek, onun dertlerini öğrenerek yaralarını sarmak konularında fikir alış verişi yaptıkları ifade edilmiştir. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla bu toplantılarda halkın önce sağlık sorunlarının, uğradığı hastalıkların ve yoksulluk derecesinin araştırılması fikri öne çıkmıştır.¹¹⁰

Türk Ocağı'nı kuran gençlerin Mekteb-i Tıbbiyeliler olduğunu belirten yazıda, *Tasvir-i Efkâr*'da o hafta çıkan bir makaleden de bahsedilmiştir. Makalenin başlığı “Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları-1” şeklindedir. Bunlar yazıdan anlaşıldığı kadarıyla yaya seyahat etmek suretiyle halkın arasına karışan, yani “halka doğru giden” birkaç Türk gencinin hatıralarıdır. Hatıraları yazan kişi, “yaya gezen talebeler namına Kıbrıslı A. İrfan” imzasını kullanmıştır.

¹⁰⁸ “Halka Doğru Gidenler”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 185-186, s. 185.

¹⁰⁹ “Güççülerin Yürüyüşü”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 101.

¹¹⁰ “Halka Doğru Gidenler”, s. 185.

Halka Doğru dergisi “Anadolu’da Yaya Seyahati Hatıraları-1” yazısından bir de alıntı yaparak aynen aktarmıştır:

Memleketin hakk-ı hayatını Türk köylüleri yükseltmekle kazanacağına derin ve sarsılmaz bir iman ve itikatla kani olanlardan olduğumuz için, büyük bir ekserinin yaptığı gibi, bizim de bunlara karşı lakayd kalmamaklığımız icab ediyordu. Zaten bu asker kardeşlerimizin yaşadığı muhiti görmek, tarz-ı hayatlarını tedkik etmek ancak Türk gençlerine ait bir vazifedir. [...] Temiz havalı ormanları, yararlı yüksek yaylaları, sıhhi ve mevvad-ı mağdiyeden zengin gıdalarına rağmen bugünkü kardeşlerimizin yine böyle bir iskelet gibi kuru yaşamalarını da mesleğimiz namına ayrıca şayan-i tedkik bir mesele-i sıhîye telakki ediyor ve bir an evvel Anadolu’nun köy hayatına koşmak istiyor idik.¹¹¹

Alıntının devamında Mekteb-i Tıbbiyeli gençlerin yaya olarak İzmir seyahati yapmayı planladıklarından, yanlarına köylülere dağıtacakları sülfato şişeleri, çiçek aşısı hazırlamak için aş tüberleri vs. alarak yola koyulduklarından söz edilmiştir. Hep bir ağızdan Mehmet Emin Bey’in “Ben bir Türk’üm dinim cinsim uludur / Ateş ile özüm sinem doludur” dizelerini tekrar ederek yaptıkların için kutsallığıyla kendilerinden geçmişlerdir. Yazı bu gençlerin yaptıkları seyahatin başka gençlere de örnek olmasını dileyerek sona ermektedir.¹¹²

¹¹¹ “Halka Doğru Gidenler”, s. 186.

¹¹² “Halka Doğru Gidenler”, s. 186.

Türk Sözü dergisinde çıkan bir haberde başka bir halka doğru gitme eylemine rastlanmaktadır. İsimsiz yayınlanan ve dönemin halka gitme pratiğini yansıttığı için önem arz eden haber şu ifadelerle aktarılmıştır:

Güççülerin Yürüyüşü – Teşkilatıyla ön alan İstanbul Türk Gücü merkez-i umumisinin birinci oymağının sağ kolunun ak, kara, kızıl ve gök obaları bundan birkaç hafta evvel Karakulak’a bir yürüyüş yaparak iki gece de orada kalmışlardı. Gayretli oba erleri bu defa Polonezköy ve civarına bir yürüyüş daha yapmak ve o civar köylerinde bazı tetkikatta bulunmak üzere dünkü Çarşamba günü İstanbul’dan gittiler. Güççülerin başında birinci oymak beyi Doktor İsmail Hakkı Bey bulunuyor. Güççüler uğrayacakları köylerde sıtmalılara kinin dağıtacakları gibi çiçekle de güreşmek için her geçtikleri yerlerde lazım gelenlere oymağın doktoru tarafından aşı ameliyesi yapılacaktır.¹¹³

Derginin sonraki sayılarında oymak beyi İsmail Hakkı Bey’in bu gezilere ilişkin paylaşılan notlarından anlaşıldığı kadarıyla geziler İstanbul’dan giden aydınların köylülere nasihat etmeleri ve basit hastalıkları tedavi etmelerinden oluşmaktadır.¹¹⁴

¹¹³ “Güççülerin Yürüyüşü”, s. 101.

¹¹⁴ İsmail Hakkı Bey, “Güççülük”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 15 (18 Temmuz 1330), ss. 117-118; İsmail Hakkı Bey, “Güççülerin Seyahati”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 16 (24 Temmuz 1330), ss. 123-125.

7. Halkçı Yayınların Ekonomiye Bakışı

İkinci Meşrutiyet'in yaşandığı 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti hâlâ bir tarım ülkesi idi ve doğal olarak nüfusun büyük bir kesimini köylüler oluşturmaktaydı. Bu demografik niteliklerinden dolayı Osmanlı'da halkçılık, bir anlamda köycülük demek oluyordu. Bu durum halkçılık düşüncesinin kaynağını oluşturan Rusya için de böyle idi. O nedenle gerek Rusya'da¹¹⁵ gerekse Osmanlı'da halkçılar "halka doğru" gitmek ilkesini hayata geçirmek istediklerinde köylülere yönelmişlerdir. Bu tablo Osmanlı Devleti'ndeki halkçı çevrelerin köylülerin ekonomik sorunları için neler söylediklerini veya söylemediklerini önemli kılmaktadır. Köylülerin ekonomik durumunun ne derece dikkate alındığı, tartışma konuları arasında ekonomik sorunların payı Osmanlı halkçılığının iyi anlaşılması açısından önemli bir konudur.

Halkçı çevrelerin etrafında örgütlendikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının başlangıcında köylerde toprak reformu benzeri kaygılarından dolayı toprak zenginleri için endişe, topraksız veya az topraklı köylüler için umut kaynağı oldu. İttihatçılar başlangıçta, meşru olarak elde edilmiş ve yasalarla korunan toprak mülkiyetine dokunmamak kaydıyla köylülere toprak dağıtmak fikrini tartışmıştır. Bunun için düşük faizli kredi verilmesi, aşar yükünün yarıya indirilmesi gibi kolaylaştırıcı öneriler de gündeme gelmiştir. Buna ek olarak tarımın modernize edilmesi, köylülerin bu yönde eğitilmesi gibi konu başlıkları bile açılmıştır. Ancak Batılılaşma yolunda

¹¹⁵ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, s. 486, 496.

yapacakları reformlara karşı kırsal bölgelerden gelebilecek muhafazakâr tepkilere karşı yerel güç odakları ile iyi geçinme zorunluluğu ittihatçıları bir daha yapısal ve köklü değişiklik önerilerini gündeme bile getirmemeye mecbur etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca köylülerin bağımsızlaşması büyük toprak sahiplerinin emek kıtlığı yaşamasına da neden olabiliirdi. Hatta köylüler Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan emek kıtlığı nedeni ile zorunlu çalışmaya bile tabi tutuldular.¹¹⁷ Tarımın modernizasyonu ve diğer başlıklar da milli burjuvazi yaratma ve sanayileşme politikalarının gölgesinde kalmıştır. Bu nedenle Meşrutiyet Dönemi'nde yoksul köylülerin durumunda köklü bir değişiklik olmadı.¹¹⁸ Zengin toprak sahipleri ise özellikle savaş yıllarında tarımsal ürünlerin fiyatlarında yaşanan artış sayesinde daha da zenginleştiler¹¹⁹ ve meşrutiyetin başından beri parlamentoda hem de İTC'nin çatısı altında siyasî konum elde ederek¹²⁰ güçlerine güç kattılar.

Ekonomik açıdan köylülerin durumunu düzeltmeye yönelik kapsamlı değişikliklerin İTC'nin gündeminden hızla düşmesi bu siyasal hareketin etrafında kümelenen halkçı yayınlarda da, ekonomik tartışmaların kendine pek az yer bulmasıyla etkisini somut bir şekilde göstermiştir.

¹¹⁶ Feroz Ahmad, "Genç Türklerin Tarım Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1999 içinde, ss. 61-83, s. 66-76.

¹¹⁷ Feroz Ahmad, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1999 içinde, ss. 25-60, s. 57.

¹¹⁸ Ahmad, "a.g.m.", s. 75-83.

¹¹⁹ Ahmad, "a.g.m.", s. 76.

¹²⁰ I., II. ve III. Dönem Mebusan Meclisi'nde yer alan mebusların mesleki kökenlerine ve toprak sahiplerinin temsil oranlarına ilişkin ayrıntılı veriler için bkz. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, (1908 – 1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 338.

Niyazi Berkes'e göre Türkçülerin bu konuda tıkanıklık yaşamalarının temel sebebi edindikleri iktisat bilgilerinin sanayileşmiş Batı toplumlarından hareketle hazırlanmış kanunlardan oluşmasıydı. Bunları geri kalmış Anadolu coğrafyasına nasıl uygulayacaklarını bilemiyorlardı. Bu nedenle iktisat konusunu görece daha önemseyen Yusuf Akçura Türk iktisatçılarını halkın ekonomik sorunları üzerine yazı yazmaya davet ettiği zaman hiç kimseden cevap alamamıştır.¹²¹ Halkın ekonomik sorunlarını, yoksul kesimleri az da olsa andığı için Yusuf Akçura'nın "Halka" başlığıyla yayınladığı yazısı bir istisna olarak kalmıştır. Akçura bu yazıda "halk" kavramından kimleri kastettiklerini şöyle açıklar: Köylerde yaşayan az topraklı veya büsbütün topraksız köylüler, şehirlerdeki küçük esnaf, günlükçü ameleler ve ırgatlar. Bunların geçinme koşullarının zor olduğunun belirtildiği yazıda köylülerin bazıları verimsiz topraklarla boğuşup dururken verim elde edenler de ürünlerini satamıyor denilerek ekonomik zorlukların bir kısmı sergilenmiş olur. Köylerde üretim koşullarının geriliği, Ziraat Bankası'nın kredi vermediği yoksul köylünün tefecinin pençesine nasıl düştüğü, küçük esnafın Avrupa malları karşısında nasıl eridiği yazıda kendine yer bulan ciddi ekonomik problemlerdir.¹²² Sorunların tespitinde gösterdiği net tavrı çözüm önerilerinde göstermeyen Akçura yapısal reformlar önermek yerine her şeyi hükümetten beklememek gerektiğini¹²³ söyleyerek ve halkın kendi başına

¹²¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 69.

¹²² Yusuf Akçura, "Halka", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 169-172, s. 169-170.

¹²³ Yusuf Akçura, "Halka-2", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 177-178.

yapabileceği işlerden bahsederek konuyu kendisi açısından kapatmış olur. Köylü ve esnafın kendi aralarında fonlar kurarak veya eğitim merkezleri kurarak sorunlarına çözüm bulmalarını tavsiye eder.¹²⁴ Bunların dışında da, yukarıda değindiğimiz üzere aydınlarla halkın buluşmasının, aydınların halka milli ruh aşılmasının çözüm olabileceğini savunur. Türkçü dergilerde Kazan fabrikatörlerinin, Bakü milyonerlerinin başarı destanlarına yer verilirken bunların Rusya'nın ekonomik ilerlemesinden değil de Türkçülüğün eseri sanılması¹²⁵ bu tür idealist önerilerin temel kaynağını oluşturur. Batıdaki hem liberal hem sosyalist çevrelerin Osmanlı'daki milliyetçi hareketleri desteklemesi nedeniyle bu iki akımdan uzak durmak zorunda hissetmeleri de¹²⁶ Türk aydınını ekonomik öneriler getirmekten uzak tutan faktörlerden biri sayılabilir.

Bu nedenle *Türk Yurdu* dergisi iktisat bilgisine güvendiği Parvus Efendi'ye başvurmuş ve aldığı olumlu cevaptan sonra onun yazıları ile ekonomi konusundaki açığı kapatmaya çalışmıştır. Dergi, bu iktisatçının da bütün görüşlerine katılmadığını ancak “halkı sevmek, fakir halka yardım etmek” gibi konularda hemfikir olduğu için yazılarını yayımlamakta bir sakınca görmediğini söylemiştir.¹²⁷ 1910-1915 yılları arasında Türkiye’de bulunmuş olan Parvus Efendi¹²⁸ *Türk Yurdu*'na gönderdiği yazılarda Osmanlı aydınlarını ve yöneticilerini kurtuluşun

¹²⁴ Yusuf Akçura, “Halka-3”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 25 (26 Eylül 1329), ss. 193-194, s. 193.

¹²⁵ Berkes, *a.g.e.*, s. 71.

¹²⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁷ “İktisat”, *Türk Yurdu*, C. 1, Y. 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262.

¹²⁸ Mehmet Eröz, “Parvus’un Türkiye Hakkındaki Yazıları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan*, İstanbul, 1987, ss. 347-356.

ekonomik sorunların çözümüne mümkün olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Bu hususta yayımladığı bir dizi yazı ile herhalde ekonomi konusundaki önerileriyle öne çıkan ender isimlerden biridir diyebiliriz.

7.1. Parvus'un Uyarıları

Türk Yurdu'nda "İktisadi Siyaset Hakkında" başlığıyla çıkan ve sorumlu müdür Yusuf Akçura'nın imzasını taşıyan bir yazıda derginin yayın politikası, Türk milletinin ve onun büyük bir "sınıfını" oluşturan "halkın (demokrasinin) kavi, müstakil ve zengin olmasını ister" cümlesiyle özetlenmiştir. "Osmanlı kuvvet ve hakimiyetinde en hakiki istinadgâhı köylü sınıfıdır" denilen yazıda amaçlarının bu nedenle köylünün geçimini kolaylaştıracak yollar aramak olduğu belirtilmiş, dergide Parvus'un yazılarına da bu nedenle yer verildiği söylenmiştir. Çünkü Parvus Avrupa ve Rusya'da köylülerin yararına yazılar yazmış, girişimlerde bulunmuştur. Yazının devamında "milliyetçiliğimiz (nasyonalistliğimiz) halka ve bilhassa köylüye birinci mevki verdirmekle beraber orta sınıfın (Türk burjuvazisininin) teşkiline de bizi taraftar etmiştir"¹²⁹ cümlesi kurularak aslında Türk halkçılarının düşün dünyası özetlenmiş olur. Çünkü halkı ve köylüyü zenginleştirmek hedefi onların çabucak unuttukları başlangıçtaki hedefleri idi. Bir burjuvazi sınıfı yaratmak düşüncesi ise, gayr-ı müslim ve yabancı yatırımcılara karşı asıl eyleme döktükleri ve devletin bekası için elzem kabul ettikleri

¹²⁹ Yusuf Akçura, "İktisadi Siyaset Hakkında", *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 140, ss. 179-181, s. 179.

gerçek politikaları idi. Düşünsel düzlemde halkın unutulması eylemsel düzlemde de yaşanmıştır. Halkçılık ise söylem düzeyini aşamamış, gerçek bir zihniyet kırılmasının karşılığı olmaktan uzak kalmıştır. Parvus'un köylünün durumuna ilişkin tespitleri ve çözüm önerileri ise uzak kalınan noktaların birer işaret taşı olarak kabul edilebilir.

Parvus, köylünün temel sorununun her şeyden önce ekonomik olduğunu ileri sürerek Halkçılık düşüncesinin aslında bulunması gereken zemini göstermiştir. Osmanlı'nın Avrupa'nın iktisadi esaretinde olduğunu söyleyen Parvus'a göre; Avrupa Osmanlı'yı gerek borçlandırarak gerek kapitülasyonlar yoluyla emri altına almış, tek başına karar alamaz hale getirmiştir. Bu nedenle siyaseten bağımsız olmak isteyen Osmanlı Devleti öncelikle iktisadi açıdan bağımsızlığını kazanmanın yollarını aramalıdır. Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu köylülerden oluştuğuna göre iktisadi bağımsızlığın sağlanması ise bu grubun düşünülmesine bağlıdır.

Parvus'a göre; "Türkiye'de köylüler meselesi, Osmanlı Devletinin iktisadi kudreti yani müstakil hayati meselesidir."¹³⁰ Devletin asıl görevi halka hizmet etmek olduğuna göre, halkın da çoğu köylülerden olduğuna göre devlet hizmet konusunda önceliği köylülere vermek zorundadır. Buna karşın köylülerin halini anlamaya yarayacak bilgi ise pek azdır. Çünkü şimdiye kadar ne

¹³⁰ Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu, Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262-268, s. 263.

devlet ne kişiler köylülerin durumuyla ilgilenmiştir. Köylüler kaderlerine terk edilmişlerdir. Kendileri hakkında bilinen bir şey varsa o da durmadan vergi ve asker verdikleridir.¹³¹

Osmanlı'daki Sırp, Bulgar, Rum, Ermeni köylülerini savunacak hamileri hep vardı diyen Parvus; bu milletlerin aydınları kendi milletinden olan köylülerin menfaatini hep düşünmüşler ve onların yararına çalışmaktan çekinmemişlerdir demiştir. Sonra da bu aydınların Türk köylüsü hakkında sustuklarını ekleyen Parvus'a göre; onun ihtiyaçlarını arayıp soran olmamıştır. Zaten tarım meselesinin bir milli mesele şeklini almasının sebebi budur. Yoksa gerçekte köylü meselesi milli bir mesele olmayıp çeşitli milletleri ilgilendiren sosyal bir meseledir.¹³²

Ermeni ve Bulgar aydınlarının köylüleri ile iletişim halinde olmalarından dolayı toplumlarının medeniyet dünyasındaki yerinin yüksek olduğunu iddia eden Parvus Buna karşılık Türk aydınının köylüsünden kopuk olduğunu, ona yüz çevirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu durum onu medeniyet dünyasından uzaklaştırmıştır. Ancak Türk aydını köylülerle iletişim kurdukça ve siyasette halkın yararı gözetildiği müddetçe durumun değişeceğine şüphe yoktur. O zaman Türkler de medeniyet dünyasında Bulgarların veya Ermenilerin seviyesine gelecek ve ona göre muamele görecektir.

Köylülerin üzerindeki askerlik ve vergi yükünün ağırlığından dolayı toparlanmalarının zorluğundan

¹³¹ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 264.

¹³² Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 264.

bahseden Parvus özellikle askerlik konusu ile üretimin düşüklüğü arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir. Osmanlı ordusunun çoğunlukla köylülerden oluştuğunu hatırlatan Parvus'a göre köylülere yüklenen askerlik vazifesi onu üretimden alıkoymaktadır. Çocuğu askere alınan bir köylü ailesi en sağlam işçisini kaybetmiş sayılır. Meşrutiyet idaresi askerlik görevini İstanbul halkına ve gayr-ı müslimlere de zorunlu kılmıştır ama bu durum köylünün askerlik yükünü hafifletmemiştir.¹³³ Askere alınacaklar arasında Müslüman nüfusun adedi arttırıldığı için sayıda bir azalma meydana gelmemiştir. Ayrıca bedelli askerlik usulünden en çok şehirli halk, kasaba halkı ve Hıristiyan unsurlar yararlanmaktadır. Bugün dahi askerlik vazifesini ifa edenlerin çoğu fakir köylüler, Türk köylüleridir.¹³⁴

Parvus'a göre vergi konusunda da yükün büyük bir kısmı köylüye yüklenmiştir. Köy halkı senede doğrudan 10.902.820 lira Osmanî verdiği halde şehir ve kasaba halkının ödediği miktar 1.645.498 lira Osmanî'dir. Köy halkı şehir ve kasaba halkından altı kat fazla vergi vermektedir. Köy nüfusunu şehir ve kasaba nüfusundan daha fazladır ama şehir ve kasaba halkı da köylüye göre daha zengindir.¹³⁵ Özellikle borçlanma alışkanlığının Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmesi nedeniyle köylünün vergi yükünün azaltılması ihtimali ortadan kalkmıştır. Düyun-u Umumiye'ye yapılacak ödemeler

¹³³ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 265.

¹³⁴ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 266. Benzer görüşleri için bkz. Parvus Efendi, "Köylü ve Devlet", *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 57 (7 Kânun-u Sani 1329), ss. 1124-1129, s. 1125.

¹³⁵ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 267.

nedeni ile vergilere olağanın üstünde zamlar yapılmıştır.¹³⁶ Türklerin borçlar ve kapitülasyonlardan dolayı Avrupalı alacaklarının “hizmetçileri” seviyesine geldiğini ancak iktisat bilmemelerinden dolayı bunun farkında olmadığını¹³⁷ söylerken de ekonomik bağımlılığın bu tür etkilerinden bahsetmektedir.

Parvus’a göre Türkler kendi mali görüşlerini Avrupa’ya anlatmak için hiçbir şey yapmamışlardır. Hatta kendi içinde bu konuda bir kamuoyu bile mevcut değildir. Ona göre Türk gazetelerine bakıldığında siyasi bağımsızlığın mali bağımsızlıkla ilişkili olduğundan habersiz oldukları görülür. Hatta mali konularda Düyun-u Umumiye’nin ve bankaların menfaatlerine uygun yazılara yer verilir. Avrupa parlamentolarında Avrupa maliyesinin menfaatleri hakkında açıklamalar yapıldığı halde Osmanlı parlamentosu sessizdir. Çünkü Meclis-i Mebusan kapatılmıştır.¹³⁸ Türk yöneticilerinin milletin sesinin çıkmasına izin vermediğini, bu durumda Avrupa kamuoyunun Osmanlı’yı ciddiye almasının zor olduğunu söyleyen Parvus özgürlükçü bir ortam ile ekonomi ve halkçılık konularının bağlantılarını ortaya koyar.¹³⁹ “Türkiye için bir tarik-i necat varsa, o da demokrasi tarikidir”¹⁴⁰ derken bu denkleme vurgu yapmıştır.

¹³⁶ Parvus Efendi, “Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 1, C. 2, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 587-591, s. 587-588.

¹³⁷ Parvus Efendi, “Türk İli, Maliyeni Gözet!”, *Türk Yurdu*, C. 4, Yıl: 2, S. 39 (2 Mayıs 1329), ss. 485-490, s. 485.

¹³⁸ Parvus Efendi, “a.g.m.”, s. 489.

¹³⁹ Parvus Efendi, “a.g.m.”, s. 490.

¹⁴⁰ Parvus Efendi, “Devlet ve Millet”, *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 27 (15 Teşrin-i Sani 1328), ss. 83-86, s. 85.

7.2. Tarımsal Gerilik Koşulları ve İki Farklı Görüş

Halkçı yayınlarda ekonomik konularda Türk aydınları tarafından yazılmış makaleler bulmak çok sık rastlanan bir durum değildir. Bu nedenle *Türk Yurdu*'nda Parvus'un yazıları dışında ekonomik bir konu hakkında yazılan M. Zühdü imzalı yazılar, en azından Türk aydınının soruna bakışı konusunda bir fikir vermesi açısından önemlidir. Ancak M. Zühdü'nün yazıları Parvus'un tarımsal gerilik koşulları hakkındaki fikirlerine cevap gibi görüldüğü için ve kronolojik olarak ondan sonra yayımlandığı için önce Parvus'un konu hakkındaki görüşlerine bakmakta yarar vardır.

“Türkiye’de Ziraatin İstikbali” başlıklı bir makalesinde Türk tarımının geri kalmışlığı konusuna değinen Parvus yapısal bir takım aksaklıklara ve sonuçlarına odaklanarak çözüm önerilerini sunmuştur. Ona göre izlenen yanlış politikalar, ulaşım ve makineleşme konularında geri kalınması gibi nedenler Türk tarımını geri bırakmıştır ama önemli nedenlerden biri hep göz ardı edilmiştir. O da zahire fiyatlarında görülen düşüştür. Bunun en önemli nedeni ise kuzey Amerika’da tarımın ilerlemiş olması ve bu alanda zahire ihraç eden ülkeleri rekabete boğmasıdır.¹⁴¹ Sanayileşmiş Avrupa ülkeleri kuzey Amerika rekabetine karşı yüksek gümrük duvarları uygulayarak kendilerini korumaya almışlardır. Ama Osmanlı Devleti bu durumu izlemekle yetinmiştir. Bu olgu Türk tarımını kısır döngüye sürüklemiştir. Çünkü sanayi ülkelerine büyük çaplı zahire

¹⁴¹ Parvus Efendi, “Türkiye’de Ziraatin İstikbali”, *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 49 (19 Eylül 1329), ss. 859-867, s. 860.

ihracatı yapamadıkça Osmanlı Devleti'nin büyük sermaye gerektiren modern tarım yöntemlerini uygulaması mümkün değildir.¹⁴²

Parvus, Osmanlı'nın geniş arazilere sahip olduğuna ve potansiyelini kullanamadığına da dikkat çekmiştir. İngiltere, Almanya gibi sanayi ülkelerinde arazinin % 25'i kullanılmaktadır. Rusya'nın Avrupa'da bulunan topraklarının % 40'ı, batı Hindistan'da arazinin % 35'i ekilmektedir. Osmanlı Asya'sında ise Ziraat Nezareti'nin verilerine göre arazinin ancak % 2.8'i ekilebilmektedir. Bu zamanda bir parça toprak için diğer memleketlerle şiddetli mücadeleler edildiği halde gayet geniş ve verimli araziler kullanılmıyor. Burada asıl mesele arazinin nereden temin edileceği değil araziye işletecek olan insanların nereden tedarik edileceğidir.¹⁴³ Parvus buradan konuyu topraksız köylülere bağlamıştır. Böylece Osmanlı kırsal nüfusunun ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da temel problemine değinmiş olur. Verdiği rakamlara göre Türkiye'de kişi başına 3.2 dönüm tarla düşmektedir. Bu oran hayret verici derecede azdır. Tarımda ilerlemiş ülkeleri dikkate almasak bile, hatta Rusya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarında kısmen ilkel koşullarda tarım yapılmasına rağmen kişi başına 23 dönüm ekilebilir alan düşmektedir. Bu oran çeşitli ülkelerde adam başına şu şekildedir: Almanya'da 35, Macaristan'da 34, İngiltere'de 84, İrlanda'da 65, kuzey Amerika'da 160 dönümdür.¹⁴⁴

¹⁴² Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 861.

¹⁴³ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 863.

¹⁴⁴ Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 864.

Eğer Türkiye’de tarımda gerekli atılımlar yapılırsa herkese yetecek kadar toprak olduğunu söyleyen Parvus makineleşmenin getireceği işsizlik sorununa da değinir. Çünkü modern tarım demek şimdikinden beş altı kat daha az insan çalıştırmak demektir. O zaman işsiz kalan köylüler dışarıya göç etmenin yollarını arayacaklardır. Bugün Türkiye’de çok miktarda arazi işletilmemektedir. Buna karşılık birçok insan da işsiz ve geçinemeyen durumdadır. Bu nedenle de dışarı göç yaşanmaktadır. Geniş denizleri aşarak yaşama çareleri arayan insanların kendi memleketlerinde oldukça çok miktarda arazi boş durmaktadır. Fakat göç meselesi şunu göstermiştir: Arap, Ermeni, Kürt veya Türk Amerika’da kısa sürede iyi işçi oluyorsa bu insanlar kendi ülkelerinden de gayet iyi işçiler olabilirler.¹⁴⁵ Böylece Parvus, bir toprak veya tarım reformu ile tarımsal gerilik koşullarından kurtulmanın mümkün olduğunu, bu konularda bir potansiyelin mevcut olduğunu belirtmiştir.

Parvus’un Türk tarımının geriliği ile ilgili görüşlerinin aksine M. Zühdü imzasıyla yayımlanan “Ziraatimiz ve Şerait-i İktisadiyesi” başlıklı yazıda Osmanlı tarımının gittikçe geliştiğinden bahsedilir. Osmanlı’nın 22 milyonluk nüfusu içinde 14.3 milyonu tarımla uğraşmaktadır denilen yazıda her ne kadar köylerini terk edip Amerikalara kadar giden veya Osmanlı’nın sanayi ve ticaret merkezlerine göç eden köylüler varsa da bunun yaygın olmadığı ileri sürülmüştür. Bizde köylerden kentlere yönelik bir akın yoktur. Olanlar da korkutucu rakamlar değildir. Nüfus ve

¹⁴⁵ Parvus Efendi, “a.g.m.”, s. 865.

arazi oranlaması bakımından Osmanlı tarımı bir tehdit altında değildir.¹⁴⁶

M. Zühdü o kadar iyimser bir tablo çizer ki adeta Parvus'un sözünü ettiği tarımsal yapıdan ayrı bir yapıyı anlattığı hissiyatı uyandırır. Ona göre ziraat adamları babadan kalma tecrübeleri yeni dönemin gerekleri ile harmanlayarak tarımı geliştiriyor. Osmanlı da bu konuda elinden geleni yapıyor. Yüksek ziraat mekteplerinden mezun olan birkaç yüz gencimiz bulunmaktadır. Ziraat uzmanlarının idaresinde olan yüzlerce ziraat kuruluşu vardır ve bunlar çiftçiye rehberlik ediyorlar. Osmanlı'da bütün işaretler tarımın iyiye gitmekte olduğu yönündedir.¹⁴⁷

M. Zühdü bir başka yazısında ise Osmanlı köylüsünün borçlu olmasının abartılacak bir şey olmadığını iddia etmiştir. Tarihin ve medeniyetin gidişine bakılırsa borçlanmanın giderek arttığını görürüz der. İngiliz, Alman, Fransız, Macar, Romen köylüsünün de borçlu olduklarını, işlerini borçla idare ettiklerini anlatır.¹⁴⁸ Ona göre bugün yeryüzünde köylüsü borçsuz memleket yoktur, yarın da olmayacaktır. Hatta geçmişte, antik Yunan, Roma, Asur, Arap vs. köylülerinin de borçlu olduklarını söyleyerek bunun son derece normal bir şey olduğunu ileri sürer. Önemli olan borçlu veya borçsuz olmaktan çok borcun şekli ve miktarıdır. Eğer iktisadi koşullar sağlıklı işliyorsa, köylü borç altında ezilmiyorsa borç iktisadi ahenkle uyumlu ise

¹⁴⁶ M. Zühdü, "Ziraatimiz ve Şerait-i İktisadiyesi", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 61 (6 Mart 1330), ss. 2042-2046, s. 2043.

¹⁴⁷ M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2044.

¹⁴⁸ M. Zühdü, "Bizde Köylünün Borcu", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 65 (1 Mayıs 1330), ss. 2151-2158, s. 2151.

önemli değildir. Bugün refah seviyesi giderek artan Avrupa köylüsünün borcu da git gide artmaktadır.¹⁴⁹ “Zamanımız ‘borç asrı’, başka adamların parasını kullanmak devridir.”¹⁵⁰

Gidişata bakılırsa Osmanlı köylüsünün de borcunun artması muhtemeldir. Önemli olan borcun iktisadi şartlarıyla uyumlu olup olmadığıdır. Düşüneceğimiz şey borçlar değil borçların iktisadi koşullarla nasıl uyumlu hale getirilebileceğidir. Dünyada dolaşan sermayeden köylüyü nasıl yararlandıracağımız sorundur.¹⁵¹

M. Zühdü’ye göre bizde köylü genellikle kuraklık, çekirge istilası vb. durumlarda ekinde istediği parayı kazanamadığında borçlanır. Aile fertlerinden biri hastalandığında onun yerine çalıştıracak adam bulması gerektiğinde borçlanır. Kız, oğlan evlendirme masrafları, bayram seyran masrafları için borçlanır. Ya da sıfırdan çiftçiliğe başlamak istediğinde borçlanır. Sonra işler planladığı gibi gitmediğinde durumu daha kötüye gider. Halbuki işleri düzgün giden köylünün borçlanması sağlıklı olmandır. Yeni arazi açmak, makine almak vb. ihtiyaçlar için borçlanmak mantıklıdır. Ama olmayan parayı gelecek ümidiyle borçlanıp yemek mantıksızdır.¹⁵²

M. Zühdü buraya kadar oldukça olumlu bir tablo çizer. Adeta yoksulluk ve gerilik koşulları içerisinde olan Türk tarımından değil de gelişmiş ülke tarımlarından bahsediyor gibi konuşmaktadır. Bu durum kredi sorunlarına bakışında

¹⁴⁹ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2152.

¹⁵⁰ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2153.

¹⁵¹ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2153.

¹⁵² M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2154-2155.

da kendini gösterir. Bankaların, almak isteyen tüm köylülere kredi verdiğini iddia eder. Ona göre bankalar zengin köylü ile zenginleşmek isteyen, ileri gitmek isteyen köylüyü, tefecilerin yaptığı gibi birbirinden ayırmaz. İkisine de eşit muamele eder.¹⁵³

Tabii M. Zühdü'nün üzüldüğü bazı noktalar da vardır. Avrupa'nın ileri bazı memleketlerinde ekilebilir arazinin % 70 – 75'i kullanılabilirdiği halde bu oran Osmanlı'da altıda – yedide bir oranına kadar düşmektedir.¹⁵⁴ Örneğin Fransa coğrafya olarak bizden küçük olduğu halde ekilebilir arazi bakımından bizden büyüktür. Bu ve başka sebeplerden dolayı tarımsal açıdan yıllık geliri Osmanlı'nın yıllık gelirinden fazladır.¹⁵⁵ Ekilebilir arazinin izlenecek milli bir tarım politikası ile hızla dört katına çıkması mümkündür. Bu sayede köylünün refahını arttırmak işten bile değildir. Ekilebilir arazinin artırılmasından sonra yapılacak iş onun üreticilere bölüştürülmesi hususudur. Bu da önemli bir iktisadi meseledir¹⁵⁶ diyerek en azından ekilebilir arazinin azlığı konusunu ve topraksız köylüler meselesini kabul etmiş olur. Ona göre siyasi olarak sınırları daralan Osmanlı Devleti yaşadığı kayıpları gidermek veya mevcut durumunu korumak adına hiç olmazsa kendi içindeki açılmamış topraklara el atmalı, kuracağı “ziraat orduları” ile topraklarından tam yararlanmanın yollarına bakmalı, aklını biraz da buna vermelidir.¹⁵⁷

¹⁵³ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2156.

¹⁵⁴ M. Zühdü, “Ziraatimizin Şerait-i İktisadiyesi”, *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 62 (20 Mart 1330), ss. 2071-2079, s. 2073.

¹⁵⁵ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2074-2075.

¹⁵⁶ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2077.

¹⁵⁷ M. Zühdü, “a.g.m.”, s. 2078.

8. Cumhuriyete Aktarılan Halkçılık Mirası

İkinci Meşrutiyet yılları Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda son demlerini yaşadığı bir süreç olmuştur. Dağılmakta olan imparatorluğu son bir gayret ile ayakta tutmak isteyen Osmanlı aydınının sarıldığı unsurlardan biri de halkçılık olmuştur. Halka yönelme bu aydınlara yeni teorik ve pratik alanları açmıştır ancak umdukları manada sonuçlar vermemiş, imparatorluk Birinci Dünya Savaşı'nın da yenilgiyle sonuçlanması nedeniyle yıkılarak tarihe karışmıştır. Halkçılık düşüncesi ise yeni dönemin ihtiyaçlarına uyumlanarak Türk aydınının Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de başvurduğu önemli fikir kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse cumhuriyetin kuruluş sürecinde halkçılık merkezde yer alan bir düşünce olmaya devam etmiştir.

Kurtuluş Savaşı sürecinde halkçılık düşüncesi savaşı yürüten kadroların önemli araçlarından biri olmuştur. Bunun pratikte TBMM'deki farklı toplumsal grupları bir arada tutmak ve Bolşevik Rusya'nın yardımını sağlamak gibi faydaları bulunmaktaydı. Tabii Kurtuluş Savaşı yıllarında halkçılığın sol çizgiden başlayıp her türlü sınıf ayırımını reddeden tesianütçü çizgiye dek uzanan geniş bir yelpazede ele alındığını da hatırlamak gerekmektedir. Farklı halkçılık yorumlarında Ankara'daki iktidar grubunun sol yorumlamaya uzak kaldığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa iktidarını halka dayandırmaya çalışmıştır ama sol çevrelerle işbirliği yapan eski

İttihatçıların *Halk Şûralar Fırkası*, *Halk Zümresi* gibi gruplar kurarak halkçı programlar getirmesine ve TBMM’de Dahiliye Vekili seçimlerini kazanmalarına kadar bir halkçılık programı ileri sürmüş değildi.¹⁵⁸

Gerek Türkiye dışına çıkmak zorunda kalan gerek onlarla işbirliği içinde olan Anadolu’daki İttihatçılar Kurtuluş Savaşı sırasında *Mesai*, *Halk Şûralar Fırkası Programı*, *Halk Zümresi Siyasi Programı* olmak üzere üç program hazırlamışlardı. Bu programları hazırlarken Meşrutiyet Dönemi’nde savundukları sınıf perspektifinden uzak kültürel halkçılık anlayışını bir nebze terk ederek sol ile uzlaşmaya çalışmışlardır. Bunda Kurtuluş Savaşı sırasında iktidar savaşında önde olmak için Sovyetler Birliği’nin desteğini sağlama kaygısının birinci dereceden etkisi bulunmaktadır. Yine de bu programların sınıf perspektifleri klasik sol mantığından uzaktır. Batıdaki gibi bir sınıf ayırımının ve sermaye birikiminin Türkiye’de olmadığını dolayısıyla Bolşeviklerin yürüdüğü yoldan gitmenin mümkün olmadığını ileri süren bir yaklaşımla kaleme alınmışlardı. Bu programlar Türkiye’deki esas ayırımın bürokrasi ile halk arasında olduğunu ileri sürerek halkçılık anlayışının Türkiye’ye özgü bir yorumunu geliştirmişlerdir. Onlara göre halkçılığın amacı halka dayalı, halkı dışlamayan bir iktidar kurmak olmalıdır. Bu çerçevede önerilen “şûralar” sistemine esas alınan “mesleki temsil sistemi” önerisinde de Gökalp’te ifadesini bulan tesanütçülük düşüncesinin izlerini sürmek mümkündür.¹⁵⁹

¹⁵⁸ İlhan Tekeli – Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz (1978), S. 6-7, ss. 44-110, s. 65-67.

¹⁵⁹ Tekeli – Şaylan, “a.g.m.”, s. 67-68.

Birinci TBMM'nin halkçılık çizgisi de yukarıda özetlenen görüşe uygundur. Mustafa Kemal Paşa çevresinin meclise sunduğu “Halkçılık Programı” birçok bakımdan benzer özelliklere sahiptir. Bu programda halkı kapitalizm ve emperyalizmin baskısından kurtararak halk egemenliğine dayalı bir idare kurmak temel amaç olarak belirtilmiştir.¹⁶⁰ Halkın refah düzeyini yükseltmek esas amaçlardan bir diğeri olarak belirtilmiştir. Ancak bunun yine “dayanışmayı” bozmayacak bir ortamda yani aslında her türlü menfaat çatışmasını yok sayan bir atmosferde gerçekleştirilebileceği söylenmiştir.¹⁶¹

Aynı dönemde Kör Ali İhsan çevresinin savunduğu mesleki temsil fikri ise korporatif bir devlet anlayışını yansıtmaktaydı. Batı'ya açılmayla birlikte yerli esnafın zarar gördüğünü düşünen bu çevre yeniden yapılanma ve yerli esnafın diriltilmesi gerekliliğinden söz etmekteydi.¹⁶² Bununla beraber Halkçılık Programı'nda “mesleki temsil”e yer verilmemiş olması dikkat çeken konulardan biridir.¹⁶³ Bu programın halkçılıktan anladığı egemenliğin halka verilmesi idi, yani ulusal egemenlikti.¹⁶⁴ Dolayısıyla sınıfsal veya ekonomik kaygılardan ziyade politik hedeflerin merkezde olduğu bir yoruma sahiptir.

¹⁶⁰ Halkçılık Beyannamesi'nin tam metni için bkz. *Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi*, İ: 67, C: 3 (18 Eylül 1336), s. 214,

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/ehttbmm01004067.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

¹⁶¹ *Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi*, İ: 67, C: 3 (18 Eylül 1336), s. 214.

¹⁶² Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yay., İstanbul, 2003, s. 112-132.

¹⁶³ Eraslan, *a.g.e.*, s. 105-112.

¹⁶⁴ Zafer Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938) Sempozyumu*, (14-16 Ocak 1977), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yay., İstanbul, 1977, ss. 13-31, s. 20-21.

Kurtuluş Savaşı sürecindeki halkçılık yorumları aydın – halk ayırımını reddeden bir yerden kendilerini konumlandırmışlardır. Bu yorumlarda emperyalizm karşıtlığı da önemli bir tonda mevcuttur. Ancak bu yaklaşımların dönemin taktik anlayışlarının bir gereği olduğu ve sınıf ayırımlarının varlığı üzerinden şekillenen asıl kökeninden yani Rus halkçılığından uzak olduğu da bir gerçektir.¹⁶⁵ Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kurulan yeni rejimin ve dayandığı dış ilişkilerin türüne uygun olarak halkçılık yorumunda da değişim meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa 7 Eylül 1922’de halkçılık esasına dayalı “Halk Fırkası”nı kuracağını duyurmuştur. Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’ne dönemin tesanütçü toplum görüşünün etkisi altında “meslekî temsil” esasına göre çağrılmış çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri katılmıştır. Bütün toplum kesimleri yararına ekonomik gelişme hedeflenmiş gibi görünmekle beraber kongrede liberal bir iktisat çizgisinin egemen olduğu görülür.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın, dolayısıyla Halk Fırkası’nın halkçılık yorumu Kurtuluş Savaşı sırasındaki zenginliğinden uzaklaşarak Meşrutiyet yıllarındaki Türkçü çevrelerin çizgisine geri çekilmiştir. Çünkü artık ne kitle desteğine ne de Sovyet yardımına ihtiyaç vardır. Kurtuluş Savaşı’ndan sonraki halkçılık yorumu Türkiye’de sınıf farklılıklarının olmadığı iddiasından hareket eden, anti-emperyalist bir tonla karşımıza çıkmaktadır. Mevcut yorumun göze çarpan bir diğer özelliği anti-bürokratik

¹⁶⁵ Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁶⁶ Tekeli – Şaylan, “a.g.m.”, s. 72.

karakterini yitirmesidir. Bürokrasi geçici ittifakın sona ermesinden sonra yeniden egemen güç konumuna gelmiştir. Aydın – halk ikiliği ise bu dönemdeki halkçılık yorumunda kendine yer bulan bir değerlendirmedir. Ancak Batılı değerleri halka götürecek olan aydınların halkın değerlerini dikkate almaları ve halktan kopmamaları da bu değerlendirmeye yedirilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁷

Halkçılık akımı çerçevesinde değerlendirilebilecek saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması, egemenliğin millete devri gibi devrimler rejime ilişkin girişimlerdir. Halkı rahatlatacak sosyal ve ekonomik girişimler düşünüldüğünde akla gelen tek uygulama aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Bunun dışında mesela 1924'te sosyalist Şefik Hüsnü'nün değindiği ve gerçekleşmesini arzuladığı örgütlenme özgürlüğü gibi çok temel bir hak sağlanamamıştır. Sendika, parti kurmak mümkün olamamış, bürokratik otokrasi giderek güçlenmiştir. 1930'ların iktisat bunalımı ortamında girilen Serbest Fırka deneyiminde karşı karşıya gelinen tablo devrim programının gözden geçirilmesini gerekli kılıyordu. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa Recep Peker'e yeni bir program hazırlattı. Rejimin yeni ideolojik çerçevesi 1931'de kabul edilen Halk Fırkası programıyla yeniden çiziliyor, ünlü altı ok kabul ediliyordu. Cumhuriyet ideolojisi böylece yeni bir aşamaya ulaşmış oluyordu.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Nida Bayındır, "Atatürk ve Halk Eğitimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23 (Haziran 2015), ss. 283-288, s. 284.

¹⁶⁸ Toprak, "a.g.m.", s. 20-21.

Serbest Fırkanın kapanmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi, tek-parti iktidarını güçlendirmiştir. Toplumdaki bütün kesimlerin çıkarlarının CHP tarafından temsil edildiği iddia edildiği için başka partinin kurulmasına gerek olmadığı düşüncesi geliştirilmiştir. Durkheim’ci dayanışma sosyolojisi ile temellendirilmiş halkçılık anlayışı bu durumda tek parti rejiminin dayanağı haline getiriliyordu.¹⁶⁹

Tek parti döneminde CHP’nin 1931’deki kurultayında kabul edilen programında yer alan ilkelerden halkçılık ile devrimcilik ilkeleri arasında bir bağ mevcuttur. Devrimcilik ile halkçılığın iç içe geçtiği yeni halkçılık yorumu Kurtuluş Savaşı sırasındaki yorumundan tamamen uzaklaşmış; iktidar gruplarının toplumda öngördükleri değişiklikleri yapmaları anlamını taşımaya başlamıştı. Devrimcilik ve halkçılık anlayışlarının böylesi bütünleşmesinin mantıksal uzantısı halkçılığın kültürel boyutunu belirlemiştir. Artık İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Batı uygarlığını getirmede en azından teorik düzlemde bile uzlaşmacı çözümlere gereksinme duyulmamaktadır. Bu anlamda Halkevleri ve Köy Enstitüleri iktidar kadrolarının halka kültür taşıma ve kabul ettirme araçları olarak somut halkçı düşüncenin önemli araçları oldular.¹⁷⁰

Tek parti döneminde devletçilik ve halkçılık arasında da ilişki kurulmuştur. Her ne kadar CHP’nin kendisi böyle bir ilişki kurmaktan kaçınmışsa da bu işi *Kadro* dergisi

¹⁶⁹ *Çağdaş Türkiye Tarihi – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Ed.: Fevzi Demir), Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 2007, s. 362; Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 47-48; Toprak, “a.g.m.”, s. 24.

¹⁷⁰ Tekeli – Şaylan, “a.g.m.”, s. 80-83; Bayındır, “a.g.m.”, s. 284; Eraslan, *a.g.e.*, s. 144-152; Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

gerçekleştirmiştir. Çünkü CHP'nin kendisi her ne kadar devletçi ise de bu devletçilik özel sermayenin varlığını esas alan bir yoruma sahiptir. Dolayısıyla devletçiliğin halkçılıkla ilişkilendirilmemesi gerekir. Ancak *Kadro* çevresi Türkiye'ye özgü bir "üçüncü yol" bulma arayışlarında bu iki ilkeyi ilişkilendirmiştir. Çünkü devlet hem bizzat ekonomik gelişmenin öncüsü olacak hem de sınıf farklılıklarının önleyicisi rolünü oynayacaktır. Ancak kapitalizm karşıtı olan *Kadro* dergisi çeşitli tepkilerle karşılaşmış ve kapatılmıştır. Devletçilik ilkesi ise CHP eliyle liberal ekonomiyi geliştirmenin aracına dönüşmüştür.¹⁷¹

¹⁷¹ Tekeli – Şaylan, "a.g.m.", s. 84-86; Toprak, "a.g.m.", s. 25-26.

Sonuç

Halkçılık köken itibariyle Rusya'da ortaya çıkmış bir düşünce akımıdır. Bu coğrafyada üstlendiği misyon ise sosyalizm hedefine ulaşmaktı. Bunu henüz sanayileşmemiş, tarım toplumu Rusya'da yapmanın bir formülü olarak düşünen Rus aydınları bu fikrin mimarları idi. Onlara göre burjuvazinin olmadığı Rusya'da da sosyalizm aşamasına geçişin öznel koşulları vardı. Çoğunluğu köylü olan Rus toplumunda ortak arazi mülkiyetini ifade eden *mir* sistemi üzerinden hayal edilen sosyalist düzen kurulabilirdi.

Mevcut düzenden hoşnut olmayan Rus aydınlarının rejimi değiştirmek için başvurdukları bu fikirler Osmanlı coğrafyasına ulaştığında tam tersi bir amaçla yani düzeni değiştirmek değil yıkılmakta olan düzeni kurtarmak hedefine uygun olarak ele alındı ve yorumlandı. Zaten Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan halkçılık yorumunun Rusya'daki orijinali ile tek ortak noktası kurtuluşun reçetesi olarak halka doğru gidilmesi tespitidir. Bunun dışında öncesi ve sonrasında yapılacak işler ve kurulacak düzenin nitelikleri konusunda tamamen zıt noktalarda bulunmuşlardır.

Halkçılık düşüncesi Osmanlı coğrafyasında Türkçülük akımının önemli bir bileşeni olarak kendini göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti çevreleri ile iç içe geçen Türkçü yayın ve örgütlerin elinde bu aydınlar grubunun gündemini yoğun bir şekilde işgal etmiştir. Devleti kurtarmak isteyen aydınların çözüme ulaşmak için halkçılığı birçok konuda referans aldıkları net bir şekilde görülmektedir. Gündemin birinci sırasında ise yüzyıllardır ihmal edildiği düşünülen

halka doğru gitmek yer almıştır. Bunun için aydınlar ile halk arasında var olan ayırımın ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Klasik Dönem Osmanlı devlet ve toplum anlayışı aydınlar ve aydınların temsil ettiği devlet ile yönetilen halk arasında mesafe bulunmasını bir sorun olarak kabul etmemiştir. Bu mesafeyi devletin bekası için yararlı kabul ettiği bile görülür. Yönetilen tabaka ile arasında bulunan yalıtılmışlık durumu yönetici tabakanın kendisine atfettiği yetkinliği muhafaza etmek adına başvurduğu bir yoldu. Özel mülkiyetin olmayışı, Avrupa'daki deneyimlere benzer bir şekilde sınıfsal farklılaşmaların oluşmasını önleyince buna bağlı olarak farklı çıkar gruplarına mensup aydın grupları da ortaya çıkmamış, mevcut tablonun egemenliği sarsılmaz bir nitelik kazanmıştır. Aydınların genellikle devlet kademelerindeki görevlilerden oluşması, maddi yönden devlete bağımlı olmaları devletin varlığı ile kendi varlıklarını özdeşleştirmeleri ile sonuçlanmıştır. Devletin bekası için başvurulan her yol bir bakıma aydınların da varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlamaktaydı. Bu nedenle aydınlar ile halk arasındaki yalıtım hattı, 19. yüzyıla kadar aydınlar tarafından da sorgulanmadan kabul görmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde edebiyat alanındaki dil tartışmaları ile bir bakıma bu ayırım hattı da tartışmaya açılmıştır. Halkın anlayacağı dil ile yazmanın önemine yapılan vurgu aslında Klasik Osmanlı toplum anlayışının da sorgulanmaya ve tartışılmaya başlandığını gösteriyordu.

Edebiyat ve dil alanında başlayan bu tartışmalar İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde daha politik ve kapsamlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Devletin kurtuluşu için gerekli olan

ruhu saf bir şekilde barındırdığına inanılan halktan bu kadar kopuk olmanın devletin bekası için zararlı olduğu, kurtuluşun halka yönelmekle sağlanabileceği düşüncesi bu dönemde aydınları halka doğru yöneltmiştir. Ancak halka doğru gitme fikri bir iki zayıf deneyim dışında eylemsel açıdan karşılık bulmamıştır. Zihniyet açısından ise Klasik Osmanlı devlet ve toplum anlayışından uzaklaşıldığını söylemek de biraz zor görünmektedir.

Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da yayılan halkçı düşünce öncelikle sınıfsal kaygılarla, siyasal veya ekonomik sistemde değişiklikler yapma düşüncesiyle ele alınmamıştır. Bu düşünce daha çok devleti kurtarmak için çareler aramakta olan Osmanlı aydınlarının bu yönüyle ilgilendikleri bir akımdı. Hızla yerelleştirerek Türkçülük akımının bir parçası haline getirdikleri bu düşünceyi özünden uzak bir şekilde yorumlamaya gitmelerinin esas nedeni kaygılarının farklı olmalarında yatmaktaydı. Çünkü esasen farklılaşmış gibi görünseler de bu dönemin aydınlarının ekonomik ve sosyal konuları itibariyle klasik Osmanlı aydınlarından farklı bir yerde oldukları söylenemez. Büyük oranda devlete maddi açıdan bağımlı olmaya devam etmeleri ve devletin bekası için düşünce üretmeleri, söylemleri çağın koşullarına göre daha yumuşak olsa bile Meşrutiyet aydınlarının da askerî tabaka geleneğinin devamı olduklarının bir ispatı kabul edilebilir.

Meşrutiyet aydınlarının sosyal ve ekonomik konularının değişme göstermemesi halkçılığın egemen olduğu tartışma alanlarını da kısıtlı tutmuştur. Halkçı düşünceye sahip süreli yayınlara göz atıldığında işlenen konuların genellikle edebî ve tarihsel nitelikte oldukları, halktan yana bir tavır olsa bile

çözüm önerilerinde bunun somutlaşmadığı görülür. Halkın yoksulluğundan bahsederken bile çareyi, sanki halk çok az çalışıyormuş gibi daha çok çalışma tavsiyelerinde aramışlardır. Zaten ekonomik konularda neredeyse hiç kalem oynatılmadığı bu dönemde var olan örnekleri de yabancı bir isim olan Parvus yazmıştır.

Sosyal ve ekonomik konunun önemi, Rus halkçılığında kendini gösterir. Çatışmacı ve radikal önerilere sahip Rus halkçılık hareketinde yer alanların önemli bir bölümü aristokrasi ve burjuvazi sınıfına mensup kişilerdir. Hedefledikleri köylü sosyalizmine ulaşmak bir bakıma devlet ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmuş, ekonomik açıdan devletten bağımsız olmaları düşünsel açıdan daha kökten öneriler geliştirmelerine olanak tanımıştır. Ancak Osmanlı aydın tabakasının bürokratik kimliği onu bu açıdan kısıtlamış ve önerilerini sınırlamıştır. Toprak reformu, toprak mülkiyetindeki adaletsiz dağılım gibi konulara neredeyse hiç değinmemişlerdir. Halkın köylülerden oluştuğu bir toplumda köylülerin temel ekonomik görüntüsünün dahi halkçılar tarafından net çizilmediği görülür. Siyasal ve kültürel söylemlerle ilerleyen bu akımın çözüm önerileri de aynı düzlem üzerinden seyretmiştir. Genel olarak köylülere yapılan çok çalışmak, tarımda makine kullanmak, borçlanmaktan korkmamak türünden tavsiyeler maddi yönden temellendirilmeden, soyut nasihatçi bir tavırla verilmiştir. Özellikle eğitimle ve ülkenin her yerine dağılacak öğretmenler eliyle birçok sorunun çözüleceğine duyulan inanç bir açıdan bütün sorumluluğun, cahil olduğu gerekçesiyle halka yüklenmesi anlamına gelmekteydi.

İster halkçılık çizgisinde olsun ister başka siyasî programlara inanmış olsun Meşrutiyet aydınının ulaşmak istediği sonuç devletin bekasının sağlanmasıdır. Bu durum bir yerden sonra, farklı programlara sahip olsalar birçok aydının egemen çizgi kabul edebileceğimiz devleti çöküşten kurtarma kaygısında buluşmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle dile getirilen çözüm önerilerinde siyasal ve toplumsal sarsıntı yaratma ihtimali olan seçeneklere yer verilmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde halkçılık düşüncesi gerek Kurtuluş Savaşı gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde etkili olmaya devam etti. Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde halkçılık anti-kapitalist ve anti-emperyalist söylemlerle harmanlandığı için sol ile biraz yakınlaşmış görünmektedir. Ancak bunun dönemin öznel koşullarının getirdiği geçici bir tablo olduğu kısa sürede anlaşıldı. Savaş kazanılıp yeni devlet kurulunca anti-kapitalist yönden hızla uzaklaşarak liberalizm ilkelerine uygun bir ekonomi modelinin inşası için çaba sarf edilmeye başlandı. Hatta öyle ki proleterleşme, sosyalizm ve bunlarla bağlantılı kavramlar hastalıklı bulunarak reddedildi. Sonucunda ortaya çıkan tablo yine her türlü sınıf çatışmasını reddeden Meşrutiyet Dönemi halkçılığının tekrarı olmuştur. Bu dönemde çok çalışmanın övülmesi, köylünün yüceltilmesi, öğretmenin yeni dönemin kurtarıcı figürü ilan edilmesi şekillerinde karşımıza çıkacak olan birçok romantik halkçı motif yoluyla siyasal, sosyal ve ekonomik durumun değerlendirilmesiyle yetinilmiştir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- “Güççülerin Yürüyüşü”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 101.
- “İktisat”, *Türk Yurdu*, C. 1, Y. 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262.
- “Köylülere Muvazaalar-1: Dünya Mü’minlerindir!”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 11 (20 Haziran 1329), ss. 81-83.
- “Köylülere Vaazlarım-2: Tenbellik En Büyük Günahtır”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 113-116.
- “Köylülere Vaazlar-4: Kaza ve Kader”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 178-180.
- A.G.N., “Ali Onbaşımın Köylü Kardaşlarına Sözü”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 188-189.
- Abdülbaki Fevzi, “Köy Dirliği”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 3 (15 Kanun-u Evvel, 1327), ss. 59-61.
- Aka Gündüz, “Biraz Vicdan”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 172-173.
- Aka Yıldız, “Kavalın Derdi”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 5 (12 Kanun-u Sani 1327), ss. 125-126.
- Ali Suad, “Ali Onbaşımın Gördükleri”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 116-118.
- Ali Suad, “Mühendis Efendinin Nasihati”, *Halka Doğru*, Y.1, S. 19 (15 Ağustos 1329), ss. 149-151.

Ali Suad, “Akıllı Baba”, *Halka Doğru*, Y.1, S. 20 (22 Ağustos 1329), ss. 153-155.

Bekir Sıtkı, “Bir Mektup”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 99-101.

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, İ: 67, C: 3 (18 Eylül 1336), s. 214,
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/ehttbmm01004067.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Celal Sahir, “Köyde Kalanın Türküsü”, *Türk Yurdu*, C. 7, Yıl: 3, S. 75 (8 Kanun-u Sani 1330), ss. 2447-2448.

Celal Sahir, “Tabiatın Karşısında”, *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 136, ss. 3454.

Cevad Turgut, “Bahtiyar Çiftçi”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 46 (20 Şubat 1329), ss. 363.

Cevad Turgut, “Köy Geceleri”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 50 (20 Mart 1330), ss. 395-396.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyhü'l-vüzera ve'l-ümerâ veya Kitab-ı Güldeste)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Faik, “Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler-1”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 6 (15 Mayıs 1330), ss. 44-47.

“Güçlülerin Yürüyüşü”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 101.

Halil Edib, “Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim”, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 8 (23 Şubat 1327), ss. 224-225.

“Halka Doğru Gidenler”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 185-186.

Ispartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum*, (Yayına Hazırlayan: Şevket Aziz Kansu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l Hikem fi Nizâm'il Ümem*, (Yayına Hazırlayan: Adil Şen), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

“İktisat”, *Türk Yurdu*, C. 1, Y. 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262.

İsmail Hakkı Bey, “Güççülük”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 15 (18 Temmuz 1330), ss. 117-118.

İsmail Hakkı Bey, “Güççülerin Seyahati”, *Türk Sözü*, Y. 1, S. 16 (24 Temmuz 1330), ss. 123-125.

Karay, Refik Halit, “Koca Öküz”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 48-56.

Karay, Refik Halit, “Boz Eşek”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 95-103.

Karay, Refik Halit, “Cer Hocası”, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1976 içinde, ss. 152-165.

Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltmesinde Başvurulacak Yollar (Düstûru'l-amel li ıslahi'l halel)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı (Ahlâk-ı Alâi)*, Tercüman Yayınları, İstanbul, Tarih Yok.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

- Lütfi Paşa, *Asafname (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Yurdocağı Yayınları, Ankara, 1977.
- M. A., “Ziraatın Şer’an Lüzum ve Ehemmiyeti”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 1 (11 Eylül 1332), ss. 5-6.
- M. A., “Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şer’an Farz Olduğu”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 3 (11 Teşrin-i Sani 1332), ss. 37-39.
- M. A., “Ziraatın Millet-i İslamiye Üzerine Şer’an Dahi Farz Olduğu”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 4 (11 Kanun-u Evvel 1332), ss. 58-59.
- M. Zühdü, “Ziraatımız ve Şerait-i İktisadiyesi”, *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 61 (6 Mart 1330), ss. 2042-2046.
- M. Zühdü, “Ziraatımızın Şerait-i İktisadiyesi”, *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 62 (20 Mart 1330), ss. 2071-2079.
- M. Zühdü, “Bizde Köylünün Borcu”, *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 65 (1 Mayıs 1330), ss. 2151-2158.
- Mehmet Emin, “Anadolu”, *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 14 (17 Mayıs 1328), ss. 409-413.
- Naima Mustafa Efendi, *Naîma Târihi (Ravzat el-Hüseyn fi hulâsat ahbâr el-hâfikayn)*, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul, 1967.
- Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe, Seçme Hikâyeler-II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1992 içinde, ss. 206-251.
- Parvus Efendi, “Köylüler ve Devlet”, *Türk Yurdu*, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262-268.

- Parvus Efendi, “Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 1, C. 2, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 587-591.
- Parvus Efendi, “Devlet ve Millet”, *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 27 (15 Teşrin-i Sani 1328), ss. 83-86.
- Parvus Efendi, “Türk İli, Maliyeni Gözet!”, *Türk Yurdu*, C. 4, Yıl: 2, S. 39 (2 Mayıs 1329), ss. 485-490.
- Parvus Efendi, “Türkiye’de Ziraatin İstikbali”, *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 49 (19 Eylül 1329), ss. 859-867.
- Parvus Efendi, “Köylü ve Devlet”, *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 57 (7 Kânun-u Sani 1329), ss. 1124-1129.
- Reşit Galip, “Yaralarımızdan”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 38 (26 Kanun-u Evvel 1329), ss. 303-304.
- Rıza Tevfik, “Anadolu”, *Türk Yurdu*, Yıl: 1, S. 47 (27 Şubat 1329), ss. 372.
- Şahabeddin Süleyman, “Anadolu ve Gençliğin Vazifesi”, *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 34 (Şubat 1328), ss. 314-315.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Küçük Paşa*, De Yayınları, İstanbul, 1946.
- Vedat, “Köye Dönüş”, *Türk Yurdu*, C. 8, Yıl: 4, S. 91 (27 Ağustos 1331), ss. 2728-2729.
- Y. B., “Sabanın Türküsü”, *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 569-570.
- Yusuf Akçura, “Halka”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 169-172.

Yusuf Akçura, “Halka-2”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 177-178.

Yusuf Akçura, “Halka-3”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 25 (26 Eylül 1329), ss. 193-194.

Yusuf Akçura, “Halka-5”, *Halka Doğru*, Y. 1, S. 31 (5 Teşrin-i Sani 1329), ss. 237-238.

Yusuf Akçura, “İktisadî Siyaset Hakkında”, *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 140, ss. 179-181.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Araştırma – İnceleme Eserler

Adıvar, Abdülhak Adnan, “Kınalı-Zâde Ali Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 709-711.

Ahmad, Feroz, “Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler’in Sosyal ve Ekonomik Politikası (1908-1918)”, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 içinde, ss. 25-60.

Ahmad, Feroz, “Genç Türklerin Tarım Politikası (1908-1918)”, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 içinde, ss. 61-83.

Akyıldız, Ali, “Tanzimat”,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>, Erişim
Tarihi: 22.10.2020.

Altın, Hamza, “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”,
*Turkish Studies, International Periodical For the
Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,
Volume 3/4 Summer 2008, ss. 73-96.

Argunşah, Hülya, “Milli Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı
(1839-2000)*, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker
Yayımları, Ankara, 2007 içinde, ss. 171-222.

Bayındır, Nida, “Atatürk ve Halk Eğitimi”, *Dumlupınar
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23 (Haziran
2015), ss. 283-288.

Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi,
Ankara, 1975.

Bezirci, Asım – Taner, Refika, *Seçme Hikayeler*, Bilpa
Yayımları, İstanbul, 1983.

Bezirci, Asım – Taner, Refika, *Seçme Romanlar*, Evrensel
Basım Yayın, İstanbul, 1994.

Bozboru, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, Boyut
Kitapları, İstanbul, 1997.

Çağdaş Türkiye Tarihi – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi,
(Editör: Fevzi Demir), Mersin Üniversitesi Yayınları,
Mersin, 2007.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi
Meclis-i Mebusan Seçimleri, (1908 – 1914)*, İmge
Kitabevi, Ankara, 2007.

- Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı – Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Eraslan, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.
- Erz, Mehmet, "Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. lgener'e Armağan*, İstanbul, 1987, ss. 347-356.
- Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1981.
- Findley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çeviren: Gl Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Günay, Can Abdullah, "Köy đretmen Okullarının Osmanlı'daki Kökleri", *Takvim-i Vekayi*, C. 7, S. 2 (2019), ss. 1-22.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, (Çeviren: Halil Berkday), Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 – 1600)*, (Çeviren: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi-3*, Prizren, 2005, ss. 20-44.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çeviren: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

- Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta – Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman*, C. 1, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, C. 2, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lekesiz, Ömer, *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*, C. 1, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1997.
- Odabaşı, Arda, “ittihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm”, *Teori*, Temmuz 2008, ss. 40-49.
- “Rus Devrimci Hareketi”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 482-509.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tekeli, İlhan – Şaylan, Gencay, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz (1978), S. 6-7, ss. 44-110.
- Toprak, Zafer, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938) Sempozyumu*, (14-16 Ocak 1977), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, İstanbul, 1977.

Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, S. 1 (Bahar 1977), ss. 99-123.

Toprak, Zafer , “Osmanlı Narodnikleri: ‘Halka Doğru’ Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, S. 24 (Kış 1984), ss. 69-79.

Toprak, Zafer, “Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özlemler”, https://www.academia.edu/24249027/Osmanlı%C4%B1dan_Cumhuriyete_Ayd%C4%B1n_Tipolojileri_M%C3%BCnevverden_Ayd%C4%B1na_Pop%C3%BClist_%C3%96zlemler, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

Türk Parlamento Tarihi – I. ve II. Meşrutiyet, C. 2, (Yayına Hazırlayan: İhsan Güneş), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Türk Parlamento Tarihi – TBMM II. Dönem (1923-1927), C. 3, (Yayına Hazırlayan: Kazım Öztürk), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Türkeş, Ömer, “Taşra İktidarı!”, *Toplum ve Bilim*, S. 88 (Bahar 2001), ss. 201-234.

Sözlükler

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.